

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XALQ HAKİMİYYƏTİ
KONSEPSİYASI**

(nəzəriyyə və təcrübənin konstitusiya hüquqi problemləri)

İxtisas: 5607.01 – “Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: Ceyhun Aydın oğlu Süleymanov

**Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Bakı-2025

Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının "Hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər:

hüquq elmləri doktoru, professor
Namiq Həsən oğlu Əliyev

hüquq elmləri doktoru, professor
Arif Cəmil oğlu Quliyev

hüquq elmləri doktoru, dosent
Səidə Bəhram qızı Həsənzadə

hüquq elmləri doktoru, dosent
Akif Firudinoviç Süleymanov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

hüquq elmləri doktoru, professor

Ayxan Xankişioğlu Rüstəmzadə

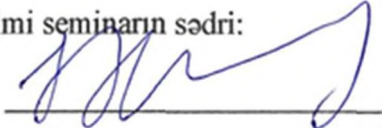
Dissertasiya şurasının elmi katibi:

hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Sahil Zahir oğlu Hüseynov

Elmi seminarın sədri:

hüquq elmləri doktoru, dosent

Sübhan Fərmayıl oğlu Əliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir ölkənin konstitusion inkişafını, dövlətin və cəmiyyətin inkişafından təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirmək olmaz. Belə inkişafda növbəti mərhələ mühüm siyasi və sosial-iqtisadi münasibətlərə yeni elementlər və xüsusiyyətlər gətirir, dövlətin, onun funksiyalarının keyfiyyət xarakteristikasını dəyişir. Yeni konstitusiyanın meydana çıxması bütün bu dəyişikliklərin təsbit edilməsi, onun öz məzmununda ictimai quruluşun spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirməsi zərurəti ilə bağlıdır.

XX əsrin sonunda xalqımız öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra demokratik, hüquqi dövlət quruculuğuna qədəm qoydu və çox əsrlik dövlətçilik tarixində referendumla özünün ilk milli konstitusiyasını qəbul etdi.

Ölkəmizin siyasi-iqtisadi və sosial-mədəni həyatında baş verən dəyişikliklərin qanuni nəticəsi olaraq qəbul edilən Konstitusiyada respublikamızın müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsinə, dövlətçiliyin inkişafına, insan və vətəndaş hüquqlarının təmin edilməsinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Konstitusiyamızın ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o dövlətçiliyimizin inkişafını istiqamətləndirməklə yanaşı, həm də xalqımızın uzun illər boyu həsrətində olduğu, ən nəhayət ağır itkilər bahasına olsa da əldə etdiyi və bu gün qətiyyətlə qorumağa çalışdığı suverenliyini qanunvericilik yolu ilə təsbit etdi.

Yeni Konstitusiyanı hazırlayan komissiyanın sədri Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iyunun 5-də keçirilən ilk iclasında qeyd etmişdir: *“Konstitusiyanı yaratmaq üçün şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyik.. Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, qanunvericilik, icra və*

*məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır...”*¹

Ulu öndərin səsləndirdiyi bu demokratik ideyalar suveren Azərbaycanın 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasında öz hüquqi ifadəsini tapdı və onun səmərəli təmin olunma mexanizmi müəyyənləşdi. Bu gün isə həmin ideyaların real həyatımızda uğurla təmin olunmasının şahidiyik.

Xalq hakimiyyəti dövlətinin qurulması tendensiyası tam olaraq XX əsrdə formalaşmış və bu da öncə ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində, sonra isə beynəlxalq səviyyədə müvafiq normativ aktların qəbul edilməsində ifadə edilmişdir.

Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 21-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir insan bilavasitə və yaxud azad seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə ölkəsinin idarə olunmasında iştirak edə bilər və xalqın iradəsi hökumətin mənbəyi olmalıdır.²

Əsas hüquq və azadlıqlar haqqında Avropa Parlamentinin Qətnaməsində də (1989) “Bütün hakimiyyətin xalqdan irəli gəlməsi haqqında” demokratik prinsip təsbit olunmuşdur.³

Bu gün əksər demokratik dövlətlərin Konstitusiyaları xalq hakimiyyətini və xalq suverenliyini təsbit edir və xalqı dövlət hakimiyyətinin mənbəyi kimi bəyan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 1-ci fəslə “Xalq hakimiyyəti” adlanır və burada xalq hakimiyyətinin əsaslarını tənzimləyən ümumi qaydalar, dövlət hakimiyyətinin mənbəyi, xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formaları, xalqı təmsil etmək hüququ, xalqın vahidliyi, hakimiyyətin mənimlənməsinə yol verilməməsi kimi fundamental normalar öz hüquqi ifadəsini tapır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğu tarixində xalq hakimiyyətinin müasir konsepsiyası müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk milli Konstitusiyasında (12 noyabr 1995-ci il) öz hüquqi ifadəsini tapır.

“Xalq hakimiyyəti”, “Xalq suverenliyi”, “Milli suverenlik”, xalqın (millətin) öz müqəddəratını həll etmək hüququ və s. bu kimi

¹ Qanunçuluq Jurnalı, №1-2, Bakı, 1996

² İnsan hüquqları – Beynəlxalq müqavilələr toplusu. Bakı. Azərbaycan, 2020

³ İnsan hüquqları – Beynəlxalq müqavilələr toplusu. Bakı. Azərbaycan, 2020

anlayışlar həm ümumi, həm də siyasi-hüquqi, eləcə də beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında geniş istifadə olunan anlayışlardır.⁴

Lakin, bu günədək Azərbaycanın və xarici ölkələrin nəzəri, normativ və empirik hüquq ədəbiyyatlarında “millət”, “xalq” və “əhali” kateqoriyalarının birmənalı izahı yoxdur.

Qeyd edilən problemin mürəkkəbləşməsi həm də onunla bağlıdır ki, müasir dövrdə beynəlxalq birlik tərəfindən bu kateqoriyaların vahid definisiyası qəbul edilməmişdir.

Bir çox hallarda inkişaf etmiş xarici demokratik ölkələrin konstitusiyalarında, o cümlədən beynəlxalq hüquqi aktlarda “millət” və “xalq” kateqoriyaları faktiki olaraq eyniləşdirilir.

Nəzərə alsaq ki, konstitusiya qanunvericilik sisteminin normativ, terminoloji bazasıdır, əsas qanunda öz ifadəsini tapan “xalq”, “millət” və “əhali” kateqoriyalarının müqayisəli təhlili nəinki hüquq elmi, o cümlədən hüquqyaradıcılığı və hüquq tətbiq etmə praktikası üçün də çox önəmlidir.

Demokratik ölkələrin konstitusiyalarında xalq hakimiyyətinin tənziminə xüsusi önəm verilməsinə baxmayaraq “Konstitusiya hüququ elmində xalq hakimiyyəti” termininin anlayışı ilə bağlı diskussiyalar hələ də davam etməkdədir. Bu cür vəziyyəti mürəkkəbləşdirən hallardan biri də odur ki, nə Azərbaycanın, nə də digər demokratik xarici ölkələrin konstitusiyalarında “Xalq hakimiyyəti”nin definisiyasına rast gəlinmir.

Konstitusiya hüququ elmində “xalq hakimiyyəti” termini birmənalı izah olunmur. Müəyyən hallarda “xalq hakimiyyəti” “xalq suverenliyi” və “demokratiya” terminləri ilə eyniləşdirilir. Bəzən də “xalq hakimiyyəti” dövlətin forması, dövlət aparatının təşkilinin konseptual xarakterli prinsipi kimi izah olunur. Hesab edirik bu problemlərin tədqiqi həm Konstitusiya hüququ elmi, həm də hüquqi praktika üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir demokratik, hüquqi dövlətin əsasını xalq suverenliyi prinsipi təşkil edir. “Xalq suverenliyi” ideyası XVIII əsrdə yaransa da

⁴ Çirkin V.Y. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ (rus dilindən tərcümə) Bakı: Digesta, 2017, 350 s. Straşun V.A. Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ, 4 cildə, I-II cildlər Bakı: Qanun, 2017, 728 s.

bu günədək həmin kateqoriyanın anlayışı, məzmunu və mahiyyəti barədə alimlər arasında yekdil fikir yoxdur.⁵

Bəzi dövlətşünas alimlərin mülahizələrinə görə xalq suverenliyi praktiki əhəmiyyətə malik olmayan, sadəcə mənəvi əhəmiyyət kəsb edən bir prinsipdir. Digər qrup tədqiqatçılar isə suverenlik termininin etimoloji mənasını (suverenlik - lat. "ali") rəhbər tutub xalq suverenliyini xalq hakimiyyətinin aliliyi kimi izah edirlər.

Yuxarıda göstərilən mübahisəli fikirlərlə yanaşı konstitusiya qanunvericiliyində, beynəlxalq aktlarda xalq suverenliyi ilə yanaşı dövlət suverenliyi, milli suverenlik terminlərindən də istifadə olunur. Bir çox müasir tədqiqatçılar bu terminləri fərqləndirir, digərləri isə bunun əksinə olaraq onları eyniləşdirirlər. Zənnimizcə bu və yuxarıda göstərilən digər mübahisələrin həqiqi cavabını aşkar etmək üçün biz suverenlik kateqoriyasını tarixi inkişaf kontekstində nəzərdən keçirməliyik.

Konstitusiya hüququ elmində xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formaları sualı ətrafında tədqiqatçılar arasında fikir plüralizmini müşahidə etmək olar. Bəzi hallarda bilavasitə demokratiya formalarının əsassız olaraq genişləndirici təfsiri verilir və vətəndaşlar tərəfindən birbaşa qəbul olunan qərarların hüquqi əhəmiyyətini əsas tutaraq imperativ və konsultativ demokratiya institutlarını fərqləndirir. Siyasi-hüquqi doktrinada bilavasitə demokratiya institutlarının məhdudlaşdırıcı təfsirinə üstünlük verən müəlliflərə də rast gəlinir.

Xalq hakimiyyətinin digər forması nümayəndəli demokratiyadır. Konstitusiya hüququ elmində nümayəndəli demokratiya institutları müxtəlif cür izah olunur. Birinci qrup alimlər nümayəndəli demokratiya institutlarının genişləndirici təfsirini verir. Onlar qeyd edirlər ki, bütün kütləvi hakimiyyət orqanları nümayəndəli demokratiya institutlarına aiddir. İkinci qrup alimlər isə nümayəndəli demokratiyaya yalnız seçkili dövlət orqanları və yerli özünüidarə orqanlarını aid edirlər. Zənnimizcə bu cür mübahisələrin yaranmasının səbəblərindən biri də konstitusiyalarda bilavasitə və nümayəndəli demokratiyanın hüquqi ifadəsində yol verilən qeyri dəqiqlikdir.

⁵ История политических и правовых учений. Учебник для вузов. М.Инфра – М-Кодекс. 2015, 944 с.

Demokratik siyasi rejimdə xalq hakimiyyətinin əsas forması dövlət hakimiyyətidir. Qədim zamanlardan dövlət hakimiyyətinin anlayışı və mahiyyəti haqqında elmi mübahisələrin mövcudluğuna baxmayaraq bu gün də müasir elmdə həmin problemin həllinə birmənalı münasibət yoxdur. Əksər hallarda siyasi, hüquqi ədəbiyyatlarda dövlət hakimiyyətinə verilən anlayış müasir demokratik dövlətin anlayışı və mahiyyətinə, tələblərinə cavab vermir. Bir çox hallarda dövlət hakimiyyətinin bir və yaxud bir neçə mühüm əlaməti əsasında bu fenomenal hadisəyə dərin münasibət göstərilir, onun anlayışına dair məhdud xarakterli fikirlər formalaşır. Bu sahədə mövcud vəziyyəti mürəkkəbləşdirən hallardan biri də, konstitusiya qanunvericiliyində dövlət hakimiyyəti definisiyasının olmamasıdır.

Azərbaycan Respublikasının o cümlədən, MDB-yə daxil olan digər dövlətlərin, Baltikyanı respublikaların, ABŞ, Türkiyə, Fransa və s. ölkələrin konstitusiya qanunvericiliyində dövlət hakimiyyəti termini əsasən hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi kontekstində istifadə olunur.⁶ Bütün bunlarla yanaşı etiraf olunmalıdır ki, dövlət hakimiyyətinin keyfiyyət göstəriciləri, dövlət hakimiyyəti mexanizminin səmərəliliyi, inkişafı xeyli dərəcədə elmi konsepsiyada formalaşan dövlət hakimiyyəti anlayışından asılıdır.

Müasir elm sahələrində dövlət hakimiyyətinin anlayışı və mahiyyəti problemi əsasən politologiya və hüquq elmlərinin tədqiqat predmetinə daxildir. Hüquqşünaslığın bu hadisəyə olan böyük marağı qanunauyğundur. Dövlət hakimiyyəti müstəsna səlahiyyəti kimi hüquqyaradıcılığını həyata keçirir. Digər tərəfdən dövlət hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi ictimai həyatın elə bir mühüm sahəsidir ki, burada yaranan ictimai münasibətlər hüquqla tənzimlənir. Bu kontekstdə hesab edirik ki, hüquq elminin bu problemin həllinə dair özünəməxsus yanaşması olmalıdır. Dövlət hakimiyyəti və hüquq hadisələrinin üzvü bağlılığı isə həmin yanaşmanın əsasını təşkil etməlidir. Eyni zamanda bu anlayışın formalaşmasına sahələrarası yanaşma prinsipi olmalıdır, xüsusilə

⁶ Конституции зарубежных государств. Учеб. Пособ. 7-е изд. Перераб. И доп. М.: Волтерс Клувер 2015, 656с. Новые Конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов. М.Манускрипт. Юрайт 2020 672с.

politologiya və sosiologiya elmlərinin mülahizələrindən istifadə edilməlidir.

XX əsrin sonunda referendum yolu ilə qəbul olunan Konstitusiyamız ölkəmizdə yeni tip dövlət hakimiyyəti mexanizmini təsis etdi. Xalq suverenliyi və onun konkret təzahürü olan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi bu mexanizmin əsas prinsipləri kimi bəyan olundu. Azərbaycan xalqı tərəfindən dövlətimizin yeni konstitusiyası əsasında demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizminin yaradılması sahəsində bir çox praktiki işlər görüldü, hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyası əsasında qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları yaradıldı. Respublikamızda demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizminin formalaşması prosesi bu gün də davam edir. Bu kontekstdə dövlət hakimiyyəti mexanizminin anlayışı, strukturu, prinsipləri, inkişaf qanunauyğunluqları suallarının geniş öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Lakin, istər Azərbaycanın, istərsə də xarici ölkələrin nəzəri ədəbiyyatlarında bu sualların tədqiqinə çox az diqqət yetirilmişdir. Bəzi elmi mənbələrdə isə əsassız olaraq dövlət hakimiyyəti mexanizmi dövlət mexanizmi, dövlət aparatı terminləri ilə eyniləşdirilir. Bu problemin izahı ilə bağlı mövqeyimizə aydınlıq gətirmək üçün dövlət hakimiyyəti mexanizmi, dövlət mexanizmi və dövlət aparatı terminlərinin nisbəti sualının təhlilini vacib bilirik.

XX əsr representativ xarakterli demokratiya modellərinin meydana gəlməsi elektorat probleminin də yeni səviyyədə aktuallaşmasına səbəb oldu. Müasir dünyada demokratik cəmiyyətdə inkişaf və idarəetmə məsələlərinin daha çox elitarlıq prinsipinə əsaslanması, yüksək intellektə və qabiliyyətə malik elitanın həlledici rol oynaması elmi həqiqətdir. Demokratik dövlət suveren, siyasi elitaya malik olmalıdır. Milli dövlətçiliyə xidmət edən və intellektual qabiliyyətləri ilə fərqlənən bu elita milli lider ətrafında birləşə, xalqın potensial enerjisini bir araya gətirə və onu quruculuq işlərinə səfərbər edə bilər. Lakin, cəmiyyətin ən layiqli insanlarını siyasi hakimiyyətə gətirmək üçün sadəcə seçki məntəqəsinə gəlib səs vermək kifayət etmir. Bunun üçün elektoratın həm də demokratik, siyasi və hüquqi

dünyagörüşü, o cümlədən, ən yaxşılar arasından seçim imkanı olmalıdır. Azərbaycanda 1993-cü ildən başlayaraq bu günə qədər seçki sistemini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların və seçki təcrübəsinin retrospektiv təhlili göstərir ki, respublikada seçkilər institutu daim inkişaf edir. Ölkəmizdə demokratik seçki qanunvericiliyinin formalaşması və bütövlükdə seçki qanunvericiliyinin unifikasiyası məqsədilə qəbul olunan və Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə təkmilləşdirilən Seçki Məcəlləsi yeni dövrün tələblərinə cavab verir və ölkəmizdə seçki prosesinin azad, ədalətli keçirilməsi üçün yaxşı zəmin yaradır. Bununla yanaşı, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq seçki sisteminin daim təkmilləşdirilməsi, seçkilərdə absenteizmin qarşısının alınması probleminin də həllini vacib sayır. Bu sahədə hüquq elminin də üzərinə müvafiq vəzifələr düşür.

Bu gün biz deyə bilərik ki, ölkəmiz demokratik rejimin bərqərar edilməsinin üç fazasını uğurla keçib: milli konsensusa nail olundu, hazırlıq fazası keçildi, demokratik rejim bərqərar edildi.⁷ Lakin daha uzağa baxan Azərbaycan Respublikası siyasi, sosial-iqtisadi inkişafa köklü zəmin yaradan konsolidasiyalı demokratiya quruculuğu yolunda uğurlu fəaliyyətini davam etməlidir. Bu yolda hüquq elminin də üzərinə böyük vəzifələr düşür.

Dissertasiya tədqiqatının predmeti kimi seçilmiş Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası (nəzəriyyə və təcrübənin konstitusion hüquqi problemləri) mövzusunun bu və ya digər aspektləri tədqiq edilsə də, bu problem bütövlükdə, kompleks şəkildə tədqiq edilməmişdir. Respublikamızın hüquqşünas-alimləri (M.F.Məlikova, F.S.Abdullayev, Z.A.Əsgərov, C.Y.Qaracayev, A.X.Rüstəmzadə, S.F.Əliyev, N.H.Əliyev, Ş.M.Əliyev, X.C.İsmayılov, Ə.İ. Əliyev, L.H. Hüseynov, F.T. Nağıyev, İ.M.Cəfərov və digərləri) xalq hakimiyyəti institutlarının ayrı-ayrı nəzəri və praktiki məsələlərini özündə əks etdirən müəyyən araşdırmalar aparsalar da xalq hakimiyyəti və xalq suverenliyinin anlayışı, əlamətləri, formaları, xalq hakimiyyətinin əsas formaları kimi dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmənin anlayışı, funksiyaları, mexanizmi, xalq

⁷ Мехтиев Р. На пути к демократии: размышляя о наследии. ЮЭК-ИЭК, Баку, 2007, стр. 15-17

hakimiyyətinin bilavasitə və nümayəndəli demokratiya institutları kompleks şəkildə indiyədək müstəqil tədqiqat obyektı olmamışdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası (nəzəriyyə və təcrübənin konstitusiya hüquqi problemləri) mövzusunun elmi tədqiqinə ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə yanaşma onun mahiyyətini, suveren xalqımız, dövlətimiz üçün əhəmiyyətini, bu sahədə gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini xalq hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan konstitusiya hüquqi münasibətlər, predmetini isə Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası (nəzəriyyə və təcrübənin konstitusiya hüquqi problemləri) təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası (nəzəriyyə və təcrübənin konstitusiya hüquqi problemləri) mövzunu kompleks şəkildə tədqiq etmək, bu sahədə mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr irəli sürməkdən ibarətdir. Göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işində qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

1) "Millət", "Xalq", "Əhali" kateqoriyalarını müqayisəli formada təhlil etmək;

2) suverenlik konsepsiyasının nəzəri və tarixi aspektlərini araşdırmaq;

3) xalq hakimiyyətinin anlayışı, əlamətləri, prinsipləri və formaları problemlərini tədqiq etmək;

4) dialektikanın qanun və kateqoriyaları əsasında müxtəlif tarixi dövrlərdə yaranan demokratiya nəzəriyyələrini tədqiq etmək;

5) dövlət hakimiyyətinin anlayışı, əlamətləri, prinsipləri və funksiyalarını müəyyənləşdirmək;

6) demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizminin anlayışı və struktur elementlərini təhlil etmək;

7) xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formalarının (referendum və seçki hüququ) anlayışı, növləri, prinsipləri və hüquqi tənzimi problemlərini araşdırmaq;

8) xalq hakimiyyətinin nümayəndəli demokratiya formaları kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin konstitusiya hüquqi statusunu tədqiq etmək, bu sahələrdə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyələr hazırlamaq;

9) yerli özünüidarəetmənin bilavasitə və nümayəndəli demokratiya institutlarını araşdırmaq.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi hazırlanarkən hüquq elmi tərəfindən işlənib hazırlanan və praktikada tətbiq edilən elmi idrak metodlarından geniş istifadə edilmişdir. Dissertasiya işində həm ümumfəlsəfi metodlardan – dialektika, onun qanun və kateqoriyaları, sistemli təhlil, normativ, elmi və praktiki materialların ümumiləşdirilməsi, tarixi yanaşma, ümumməntiqi metodlardan – analiz, sintez, induksiya və deduksiya, xüsusi hüquqi metodlardan müqayisəli hüquqşünaslıq, formal-hüquqi analiz, hüquqi modelləşdirmə və texniki-hüquqi metodlardan, o cümlədən qeyri hüquq elmləri üçün xarakterik olan sosioloji sorğu, statistik təhlil və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

Aparılmış tədqiqatlar əsasında dissertasiyada aşağıdakı mühüm müddəalar irəli sürülmüşdür:

1. “Xalq hakimiyyəti”, “Xalq suverenliyi”, “Milli suverenlik”, xalqın (millətin) öz müqəddəratını həll etmək hüququ kimi siyasi-hüquqi hadisələrin mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün “millət”, “xalq” və “əhali” kateqoriyalarının müqayisəli tədqiqinin zəruriliyi və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya qanunvericiliyində hər üç anlayışdan fərqli mənalarda istifadə olunması əsaslandırılır. Tədqiqatçının mülahizələrinə görə qərbi avropa ənənəsinə uyğun olaraq “millət” kateqoriyasının ölkə vətəndaşlarının toplumu kimi xarakterizə edilməsi və şərq avropa ənənəsinin mülahizələrinin tamamilə inkarı qərb ənənəsinin natamamlığı və çatışmayan cəhəti kimi qəbul edilməlidir. Digər bir tərəfdən “millət” və “etnos” anlayışlarının eyniləşdirilməsinə dair “şərq” ənənəsinin mülahizələrini də qəbul etmək tam düzgün hesab oluna bilməz. Belə ki, etnosdan fərqli olaraq millət daha geniş anlayışdır, daha sonralar yaranmış və daha mürəkkəb təzahürdür. Dissertasiya işində

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında xalq təzahürünün anlayışı (geniş və məhdud mənalarda) əsaslandırılır, xalq və millət kateqoriyaları fərqləndirilir.

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və digər qanunvericilik aktlarında, o cümlədən Beynəlxalq hüquqi aktlarda “Əhali” terminindən geniş istifadə olunması, bu təzahürün hüquqi definisiyasının işlənib hazırlanmasını zəruri edir.⁸ Bu kontekstdə, demoqrafiya, demostatistika, siyasi və hüquq elmlərinin kompleks tədqiqi əsasında müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, dövlətin əhalisi anlayışına ölkə ərazisində yaşayan həmin dövlətin vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (apatridlər) daxildir.

3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinin üçüncü hissəsində qeyd olunur ki, Azərbaycanın dövlət sərhədləri yalnız Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə Azərbaycanın bütün əhalisi arasında referendum keçirmək yolu ilə dəyişdirilə bilər.⁹ Lakin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin müvafiq normalarına görə respublikamızın ərazisində daimi və yaxud müvəqqəti yaşayan əcnəbilər referendumda iştirak edə bilməzlər. Digər tərəfdən ölkə ərazisindən kənarda daimi və yaxud müvəqqəti yaşayan azərbaycan vətəndaşları həmin xarici dövlətlərin ərazisində yerləşən azərbaycanın diplomatik nümayəndəliklərində təşkil olunmuş seçki məntəqələrində səs verirlər. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinin üçüncü hissəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik: “Azərbaycan Respublikasının ərazisi özgəninkiləşdirilə bilməz. Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin heç bir hissəsini heç bir şəkildə kimsəyə vermir; yalnız Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə referendum (ümumxalq səsverməsi) keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında dövlət sərhədləri dəyişdirilə bilər”.

4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının interpretasiyası əsasında, “xalq hakimiyyəti”, “xalq suverenliyi” və “demokratiya”

⁸ Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı: Qanun, 2012, s.368.

⁹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2016. <https://e-qanun.az/az/framework/>
897

terminlərinin fərqləndirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır və xalq hakimiyyəti xalqın suveren hüququ kimi xarakterizə olunur. Bu hüququn subyekti Azərbaycan elektoratı, obyektı isə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün fiziki və hüquqi şəxslər, dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər və yerli özünüidarə orqanlarıdır. Xalq hakimiyyətinin əsas məzmununu: dövlətin və cəmiyyətin siyasi həyatında iştirak etmək; digərlərinin iradəsini öz iradəsinə tabe etmək; müstəqil öz müqəddəratını müəyyən etmək və idarəetmə formasını seçmək; ümumməcburi xarakterli göstərişlər, davranış qaydalarını müəyyən etmək; dövlət hakimiyyəti və yeri özünüidarəetmə orqanlarını yaratmaq və onların fəaliyyətinə nəzarət etmək; konstitusiya çərçivəsində öz hüquq və mənafeləri ilə bağlı hər bir məsələni həll etmək hüququ təşkil edir.

5. Zənnimizcə “xalq hakimiyyəti” və “Dövlət hakimiyyəti” anlayışlarının vəhdəti, üzvi bağlılığı onları eyniləşdirməyə əsas vermir. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti xalq hakimiyyətinin ilkin və əsas formasıdır. Lakin onun digər forması yerli özünüidarəetmədir. Azərbaycan Respublikasının bələdiyyə qanunvericiliyinə görə yerli özünüidarəetmə orqanları qeyri dövlət orqanlarıdır.

6. Hesab edirik suverenlik təzahürünün kifayət qədər qiymətləndirilməməsi, bir çox neqativ hadisələrin baş verməsi ilə nəticələnə bilər. Tarixilik metodu əsasında aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, suverenlik haqqında təlim əzəldən yalnız nəzəri deyil, həm də praktiki əhəmiyyətə malikdir. O tarixən rəqib olan ictimai qüvvələrə qarşı mübarizədə dövlət hakimiyyətinin siyasi silahı olmuşdur. Lakin dövlətin qələbəindən sonra bu fenomenal hadisə əhəmiyyətli dəyişikliyə məruz qalır. Belə ki, dövlət hakimiyyətinin müxtəlif elementlərinin daxili mübarizəsi şəraitində xalq suverenliyi nəzəriyyəsi yaranmışdır.

7. Qərbi Avropa ənənəsinə uyğun olaraq bəzi demokratik ölkələrin konstitusiya qanunvericiliyində və siyasi-hüquqi doktrinada “xalq suverenliyi” və “milli suverenlik” terminləri sinonim kimi qəbul edilir və burda əsasən “milli suverenlik” terminindən istifadə olunur. Lakin XX əsrdən başlayaraq “milli suverenlik” anlayışına dair yeni yanaşma yarandı. Belə ki, bu anlayış “milli dövlət” yaratmaq da daxil

olmaqla, millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququ ilə eyniləşdirilirdi. Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vahid xalq anlayışı mövcuddur ki, millətdən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarını ehtiva edir və onların hər biri ayrı-seçkiliyə yol verilmədən suverenliyin daşıyıcısı kimi çıxış edirlər. Burada milli suverenlik, yəni millətlərin öz müqəddəratını müəyyən etmə hüququ birlikdə yaşadığı digər millətlərin hüquq və mənafeləri, bütövlükdə xalqın suverenliyi əsasında gerçəkləşə bilər. Beləliklə, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq vurğulamaq olar ki, milli özünümüəyyən etmə hüququ birlikdə yaşadığı digər millətlərin hüquq və mənafeyini, bütövlükdə xalqın suverenliyini, beynəlxalq hüququn təməl prinsiplərini nəzərə almaqla, öz varlığını, həyat tərzini, dilini, mədəniyyətini qoruyub saxlamaq, azad inkişafını təmin etmək hüququdur.

Beləliklə, xalq suverenliyi daha geniş anlayışdır və özündə həm dövlət suverenliyini, həm də milli suverenliyi ehtiva edir. Bu kontekstdə xalq suverenliyi xalq hakimiyyətinin vahidliyində, bölünməzliyində və aliliyində ifadə olunur. Dövlət hakimiyyətinin mənbəyi olmaq, sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını müəyyən etmək və idarəetmə formasını seçmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

8. Hesab edirik ki, konstitusionalizm və insan hüquqlarının aliliyi xalq suverenliyinin məhdudlaşdırılması kimi deyil, səmərəli realizə mexanizmi kimi qəbul olunmalıdır. Belə ki, normativ hüquqi aktlar sistemində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Konstitusiya bilavasitə xalq tərəfindən qəbul edilir və xalq burada öz hakimiyyətinin hüquqi hədlərini müəyyən edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3 maddəsinin 1-ci hissəsinə aşağıdakı müddəanın əlavə edilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

“.....Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu konstitusiyada göstərilən hədlərdəhəyata keçirir”.

9. Xalqın iradəsinin ifadə formasına görə xalq hakimiyyətinin bilavasitə və nümayəndəli formaları fərqləndirilir. Hesab edirik ki, xalq hakimiyyətinin bilavasitə formasına referendum və seçkilər aiddir. Qanun və qərar layihələrinin ümumxalq müzakirəsi, ictimai

rəy sorğusu, vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququ, sərbəst toplaşmaq azadlığı, müraciət hüququ Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək hüququdur və bu institutların xalq hakimiyyəti formalarının həyata keçirilməsində istifadə olunması məqsəduyğundur.

10. Dissertasiya tədqiqatında ümumxalq nümayəndəliyi konsepsiyasının aşağıdakı əsas müddəaları əsaslandırılır: 1). Dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır; 2). Xalq suverenliyə malikdir; 3). Xalq nümayəndəliyi konstitusiyaya ilə təsis olunur; 4). Suveren xalq, ona məxsus olan suverenliyi deyil, dövlət hakimiyyət səlahiyyətlərini nümayəndəli orqanlara həyata keçirmək hüququ verir; 5). Dövlət hakimiyyəti funksiyalarını daha səmərəli həyata keçirmək üçün nümayəndəli orqanları xalq ümumi, bərabər, birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçir; 6). Xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrdən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur; 7). Nümayəndəli orqanlar konstitusiyaya və qanunlarla müəyyən edilmiş xüsusi formalarda fəaliyyət göstərir və onların qəbul etdiyi hüquqi aktlar ümumməcburi xarakterə malikdir.

11. Elmi tədqiqat prosesində xalq hakimiyyətinin bilavasitə və nümayəndəli formalarının üstün və çatışmayan tərəfləri aşkar olunaraq müəyyən olunmuşdur ki, yalnız hər iki formanın vəhdətində ölkədə səmərəli xalq hakimiyyəti mexanizminin təşkili təmin edilə bilər. Belə ki, hər iki formadan istifadə şəraitində onların çatışmayan cəhətləri aradan qaldırılır və onlar bir-birini tamamlayır.

12. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, müasir dövrdə demokratik dövlətlərin konstitusiyaları üçün müxtəlif tarixi vaxtlarda yaranan demokratiya modellərinin konvergensiyası xarakterikdir. Lakin Konvergensiya nəzəriyyəsi yalnız hadisələrin mütərəqqi xarakterli keyfiyyətlərinin integrasiyasını nəzərdə tutur. Bu mənada vurğulamaq olar ki, demokratiya modellərinin konvergensiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının da prioritet prinsiplərindəndir. Bu prosesin mahiyyətini müəyyən etmək üçün həmin demokratiya modelləri dialektikanın kateqoriya və qanunları əsasında geniş tədqiq olunmuşdur və hesab etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında Konsolidasiyalı demokratiyanın yaranması üçün müasir demokratiya

modellərinin konvergensiyası və Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi irsinin qorunub saxlanması zəruridir.

13. Hesab edirik ki, dövlət və dövlət hakimiyyəti təzahürlərinin üzvi bağlılığına baxmayaraq onları eyniləşdirmək olmaz. Geniş mənada dövlət müəyyən formada təşkil olunmuş xalqın siyasi ərazi ittifaqıdır. Bu halda dövlət hakimiyyəti siyasi hakimiyyətin təşkilati forması və dövlətin əsas əlaməti kimi götürülməlidir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyanda siyasi hakimiyyət termini istifadə olunmur. Burada Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ təsbit olunur (mad.54). Dövlətin siyasi həyatı dövlət hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlıdırsa, cəmiyyətin siyasi həyatı daha geniş anlayışdır. Belə ki, cəmiyyətin siyasi həyatı dövlətin siyasi həyatını da ehtiva etməklə yanaşı, həm də qeyri dövlət siyasi təşkilatlarının məsələn, siyasi partiyaların yaradılması və fəaliyyəti, yerli özünüidarəetmə sisteminin təşkili, fəaliyyəti və digər sahələri də əhatə edir. Yuxarıda deyilənlər onu göstərir ki, demokratik dövlət kimi Azərbaycan Respublikasında siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsində dövlət hakimiyyəti ilə birgə qeyri dövlət təşkilatları da iştirak edir.

14. Xalq hakimiyyətinin əsas forması kimi dövlət hakimiyyəti böyük yaradıcı, cəmiyyətin ümumi işlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik olan, daimi və fasiləsiz yüksək peşəkarlıq əsasında fəaliyyət göstərən qüvvədir. Bu qüvvə cəmiyyəti inteqrasiya edir, sosial ziddiyyətləri aradan qaldırır, fərdi və qrup maraqları inandırma, həvəsləndirmə, zəruri hallarda məcburetmə metodları ilə vahid xalqın iradəsinə tabe edir. Ölkəmizdə əksər vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etməsi, hakimiyyət orqanlarına seçilməsi və yaxud təyin olunması onu göstərir ki, Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi hər şeydən əvvəl xalq idarəçiliyidir, dövlət hakimiyyəti xalq hakimiyyətinin formasıdır.

15. Dövlətin funksiyaları və dövlət hakimiyyətinin funksiyaları fərqləndirilməlidir . Belə ki, dövlət və dövlət hakimiyyəti fərqli, müstəqil kateqoriyalardır. Dövlət cəmiyyətin vahid siyasi-ərazi ittifaqıdır. Digər tərəfdən kütləvi hakimiyyətin mövcudluğu dövlətin əsas əlamətlərindən biridir və dövlət öz funksiyalarını dövlət

hakimiyyəti vasitəsilə gerçəkləşdirir. Bu mənada dövlətin funksiyaları dövlət hakimiyyətinin funksiyalarına nisbətə ilkindir, dövlət hakimiyyətinin funksiyaları dövlətin funksiyalarının gerçəkləşdirilməsinə istiqamətlənən fəaliyyətdir. Beləliklə, dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsi forması kimi dövlət hakimiyyətinin funksiyaları ümumi və obyektivdir. Belə ki, onlar istənilən hakimiyyət, o cümlədən dövlət hakimiyyəti üçün xarakterikdir. Bu kontekstdə dövlət hakimiyyətinin aşağıdakı ümumi funksiyaları fərqləndirilir: tənzimləyici; təşkilati-icra; mühafizə. Dövlət hakimiyyətinin ümumi funksiyaları öz növbəsində konkret funksiyalara bölünür: 1) tənzimləyici-ümumi və fərdi tənzimləmə, qanunvericilik və qanunvericilik normativ tənzimləmə; 2) təşkilati-icra funksiyası əsasən dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində ifadə olunan dövlət siyasətinin, qərarlarının həyata keçirilməsinin praktiki təşkilində ifadə olunur. Lakin, təşkilati-icra funksiyası yalnız dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində deyil, eyni zamanda tənzimləmə və mühafizə fəaliyyətində də təzahür edir; 3) mühafizə funksiyasına bütün təşkilat və müəssisələrdə qanunçuluğun mühafizəsi, ictimai asayişin təmin olunması, dövlət sərhədlərinin, təhlükəsizliyinin və s. mühafizəsi daxildir. Dövlət funksiyalarına müvafiq olaraq dövlət hakimiyyətinin yuxarıda göstərilən 3 funksiyası da ölkə daxilində (iqtisadi, siyasi, sosial, ekoloji və s.) və xarici beynəlxalq fəaliyyət sahəsində (ölkənin müdafiəsi, sülhün, beynəlxalq təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və təmin edilməsi digər dövlətlərlə əməkdaşlıq və s.) təzahür edir.

16. Dissertasiya işində demokratik dövlət hakimiyyətinin universal prinsipi olan hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmi, müxtəlif ölkələrin konstitusiyaya qanunvericiliyi və praktikasının müqayisəli təhlili əsasında öyrənilir və onun müasir dövrdə siyasi-hüquqi mahiyyəti müəyyən olunur. Bu kontekstdə, hakimiyyətlər bölgüsü xalq suverenliyinin mənimsənilməsinə, dövlət hakimiyyətinin xalqdan uzaqlaşmasına, dövlət hakimiyyətinin bir və yaxud bir qrup şəxsin əlində birləşməsinə yol vermir, həmçinin hakimiyyətdən xalqa qarşı istifadə edilməsi və ona zərər vurulmasını istisna edir. Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinin realizəsi nəticəsində dövlət hakimiyyətinin ali

orqanları arasında daimi, fasiləsiz konstitusiya nəzarəti yaranır ki, bu da öz növbəsində hakimiyyətin mənimsənilməsinin qarşısını alır.

17. Müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmi heç də dövlət hakimiyyətinin vahidliyini inkar etmir. Belə ki, əgər qeyri demokratik rejimdə dövlət hakimiyyətinin vahidliyi hakimiyyət funksiyalarının bir şəxsin əlində cəmləşməsini ifadə edirsə, demokratik dövlət rejimində isə dövlət hakimiyyətinin vahidliyi xalq suverenliyinə əsaslanan dövlət hakimiyyətinin nisbətən müstəqil sahələrə bölünməsini ehtiva edir. Ölkəmizin və digər demokratik dövlətlərin konstitusiya qanunvericiliyi və təcrübəsinin elmi tədqiqi bunu deməyə əsas verir ki, dövlət hakimiyyətinin vahidliyi prinsipi yalnız nəzəri deyil, həmçinin böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir. Bu problemin həllində prezidentlik institutunun integrativ funksiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əgər hakimiyyət qolları arasında hüquqi mübahisələri Konstitusiya Məhkəməsi həll edirsə, siyasi mübahisələri Prezident aradan qaldırır və dövlət hakimiyyətinin vahidliyini təmin edir.

18. Ayrı-ayrı demokratik ölkələrin dövlət quruculuğu təcrübəsində heç bir hakimiyyət budağına aid etmək mümkün olmayan orqanların mövcudluğu elmdə dövlət hakimiyyəti orqanları və dövlət orqanları anlayışlarının fərqləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Burada qeyd olunur ki, dövlət orqanlarından fərqli olaraq dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri hakimiyyət xarakterlidir. Biz bu fikirlə razılaşmırıq belə ki, bütün dövlət orqanları dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirir və bunun üçün onlar hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmalıdırlar. Digər tərəfdən belə hesab edirik hakimiyyətlər bölgüsü sistemindən kənar orqanların yaradılması və hakimiyyət budaqları ilə paralel fəaliyyət göstərməsi hakimiyyətlər bölgüsünün zəruri elementi olan tarazlıq, çəkəndirmə və səmərəli nəzarət mexanizmindən kənarda qalmasına səbəb ola bilər.

19. Dissertasiyada xalq suverenliyinin səmərəli təminat mexanizmi kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bəyan olunan hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasının aşağıdakı xüsusiyyətləri müəyyən edilir: 1). Azərbaycan Respublikasında suveren hakimiyyət xalqa məxsusdur və dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır. Bu konstitusiya norması dövlət hakimiyyətinin

vahidliyini və dövlət hakimiyyəti qollarının xalq tərəfindən və yaxud xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələri tərəfindən formalaşdırılmasını, bütün dövlət hakimiyyəti subyektlərinin xalqın qəbul etdiyi konstitusiya əsasında fəaliyyət göstərməsini ehtiva edir ; 2). Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin vahidliyini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təmin edir. O, hakimiyyət qollarının qarşılıqlı fəaliyyətini və onların xalq qarşısında məsuliyyətini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti hakimiyyət qolları arasında (hüquqi mübahisələri Konstitusiya Məhkəməsi həll edir) siyasi mübahisələri həll edir; 3). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəalarına əsasən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər. Konstitusiyamızın ayrı-ayrı normalarının interpretasiyası əsasında qeyd etmək olar ki, hakimiyyət qollarının fəaliyyəti tarazlıq və çəkəndirmə sistemi ilə müşahidə olunur. Hakimiyyət qollarından hansısa biri digərlərinə nisbətə ali ola bilməz. Belə ki, suveren (ali hakimiyyət) hakimiyyət xalqa məxsusdur və xalqın ali iradəsi yalnız bir hakimiyyət institutu tərəfindən ifadə oluna bilməz. Hakimiyyət budaqları bərabər dərəcədə xalqın iradəsini ifadə edir; 4). Xalq suverenliyi, referendum və seçkilər, konstitusiya qanunçuluğu; müəyyən vəzifə səlahiyyətlərinin müddətli olması, vəzifələrin uzlaşmaması; Dövlət başçısı tərəfindən konstitusiya ilə müəyyən olunan hallarda Milli Məclisin buraxılması, veto hüququ; müəyyən hallarda Ali nümayəndəli, qanunverici orqan tərəfindən Nazirlər Kabinetinə etimadsızlığın göstərilməsi imkanı, məhkəmələrin müstəqilliyinə dair konstitusiya normaları hakimiyyət qolları arasında tarazlıq və çəkəndirmə sistemini təmin edir; 5). Məhkəmələr hakimiyyət budaqları arasında tarazlığın qarantıdır, qanunvericilik və icra hakimiyyəti qolları arasında hüquqi mübahisələri həll edir və hakimiyyət strukturlarının konstitusiyaya uyğun fəaliyyət göstərməsini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasına və Prokurorluq haqqında qanuna görə prokurorluq orqanları məhkəmə hakimiyyəti qoluna daxildir. Bu kontekstdə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 125 –ci maddəsinin II hissəsinin genişləndirici təfsiri verilməlidir:”...Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi,

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi.....və Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu həyata keçirir”

20. Müəllif dövlət hakimiyyəti mexanizmi, dövlət mexanizmi və dövlət aparatı terminlərinin müqayisəli təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, dövlət mexanizmi anlayışı dövlət aparatına nisbətən daha genişdir və özündə həm dövlət aparatını, yəni dövlət hakimiyyəti orqanlarının məcmusunu və digər dövlət təşkilatlarını, dövlət müəssisələrini və burada qulluq edən dövlət qulluqçularını ehtiva edir. Eyni zaman yalnız dövlət aparatı deyil, bütövlükdə dövlət mexanizmi də dövlət hakimiyyəti mexanizminin tərkibinə daxildir. Lakin, bu heç də bizə həmin hadisələri eyniləşdirməyə əsas vermir. Hesab edirik ki, dövlət mexanizminə nisbətən dövlət hakimiyyəti mexanizmi daha geniş anlayışdır. Birincisi, demokratik siyasi rejimdə dövlət hakimiyyəti xalq (elektorat) tərəfindən bilavasitə seçkilər, referendum və s. yolu ilə həyata keçirilir. İkincisi, dövlət təcrübəsində müəyyən hallarda yerli özünüidarə orqanları və qeyri dövlət təşkilatlarının da dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsində iştirak edə bilirlər. Bu kontekstdə demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizminin aşağıdakı subyektləri fərqləndirilməlidir: 1). Azərbaycan elektoratı tərəfindən seçkilərin, referendumun, qanunvericilik təşəbbüsünün həyata keçirilməsi; 2). Dövlət aparatı-dövlət orqanlarının sistemi; 3). Sosial-iqtisadi, elmi-mədəni, siyasi xarakterli dövlət müəssisələri və dövlət təşkilatları; 4). Qeyri-dövlət orqanları: bələdiyyələr, həmkarlar ittifaqları və s.

21. Dövlət hakimiyyəti mexanizmi Konstitusiya və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən, özünəməxsus forma və metodlarla ictimai proseslərə təsir göstərən, dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən, müvafiq səlahiyyətlərə malik olan dövlət və qeyri dövlət institutlarının sistemidir. Mürəkkəb bir sistem kimi dövlət hakimiyyəti mexanizmi daxilində 4 yarım sistem fərqləndirilməlidir: 1). İnstitusional yarım sistem; 2). Normativ yarım sistem; 3). Funksional yarım sistem; 4). Maddi yarım sistem.

22. Hesab edirik ki, dövlət hakimiyyəti orqanına verilən tərif aşağıdakıları özündə birləşdirməlidir: 1). Bu anlayış universal olmalıdır, yəni bütün dövlət orqanlarını ehtiva etməlidir; 2). Burada dövlət orqanının bütün əlamətləri deyil, yalnız onun səciyyəvi

xüsusiyyətlərini əks etdirən əlamətləri göstərməlidir; 3). Həmin anlayış bu orqanın demokratik mahiyyətini ifadə etməlidir. Bu kontekstdə, dövlət hakimiyyəti orqanı qanunvericiliyə müvafiq olaraq yaranan və fəaliyyət göstərən, dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən, hakimiyyət səlahiyyətlərinə və daxili struktura malik olan dövlət aparatının nisbətən müstəqil elementidir. Əgər, biz dövlət aparatını dövlət hakimiyyəti orqanlarının sistemi kimi xarakterizə etsək, onda dövlət orqanı bu aparatın yarım sistemidir. Bu kontekstdə, qanunvericilik hakimiyyəti orqanı, icra hakimiyyəti orqanları, məhkəmə hakimiyyəti orqanları yarım sistemini fərqləndirmək olar. Demokratik dövlət aparatı isə elə bir dövlət orqanları sistemidir ki, bunların vasitəsilə xalq öz dövlət hakimiyyətini həyata keçirir.

23. Dissertasiyada yerli özünüidarəetmə xalq hakimiyyətinin forması kimi əsaslandırılır və onun bilavasitə (yerli rəy sorğusu, yerli seçkilər, vətəndaşların yığıncaqları) və nümayəndəli (bələdiyyə orqanları) demokratiya formaları fərqləndirilir. Müəllif yerli demokratiyanın bilavasitə formaları olan yerli referendum və yerli rəy sorğusu institutlarını fərqləndirərək göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi yerli referendumların keçirilməsini nəzərdə tutmur.

24. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlət hakimiyyəti orqanlarının tərkibinin formalaşdırılmasının iki üsulunu fərqləndirir: seçkilər və təyinetmə. Dissertasiyada seçkilərin aşağıdakı anlayışı təklif olunur: “seçkilər dedikdə seçki hüququ olan şəxslərin səs verməsi vasitəsilə hakimiyyət orqanlarının tərkibinin (hər bir mandata iki və daha çox namizəd iddia etməsi şərtlə) formalaşdırılması proseduru başa düşülür”. Azərbaycan Respublikasının seçki qanunvericiliyinə uyğun olaraq seçkilərin ümumdövlət və yerli, növbəti və növbədənkənar, əsas və əlavə, ilkin və təkrar səsvermə növləri fərqləndirilir.

25. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və Seçki Məcəlləsinin müvafiq normalarının interpretasiyası əsasında seçki sistemi (geniş mənada) - seçki prosesini tənzimləyən sosial normaların (hüquq, korporativ, texniki, əxlaq) məcmusu kimi, seçki sistemi (məhdud mənada) seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi üsulu kimi fərqləndirilməlidir. Dissertasiya işində ölkəmizin və digər

demokratik dövlətlərin seçki qanunvericiliyinin və təcrübəsinin müqayisəli təhlili əsasında müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, əksər demokratik ölkələrdə daha çox majoritar və proporsional seçki sistemlərindən istifadə olunur. Seçkilərin digər növləri isə həmin seçki sistemlərinə əsaslanır. Lakin majoritar və proporsional seçki sistemlərinin hər ikisinin ayrı-ayrılıqda üstün və çatışmayan cəhətlərini nəzərə alaraq, hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasının seçki qanunvericiliyində hər iki seçki sisteminin birgə tətbiqi onların çatışmayan cəhətlərinin aradan qaldırılmasına, siyasi plüralizmin davamlı inkişafına böyük təsir göstərmiş olardı. Bu kontekstdə Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsində majoritar seçki sisteminin definisiyası, mütləq və nisbi, kumulyativ votum növlərini müəyyən edən konkret normaların təsbit olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Ölkəmizin seçki təcrübəsini nəzərə alaraq majoritar seçki sisteminin mütləq, nisbi və kumulyativ növləri ilə yanaşı proporsional seçki sisteminin preferensial növünün də tətbiqini məqsədəuyğun hesab edirik.

26. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarə sistemini tənzimləyən qanunvericilik aktlarına görə bələdiyyələr dövlət orqanı hesab edilmir, bu kontekstdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Seçki hüququ” adlı 56 –cı maddəsinin (I his.) aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirik: “...vətəndaşların dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır”.

27. Müasir dövrdə ölkəmizdə elektron demokratiyanın formalaşması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə, tədqiqatçı tərəfindən inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilən bəzi innovativ texnologiyalar araşdırılmış və onların Azərbaycanın seçki sistemində istifadə imkanlarına dair tövsiyələr verilmişdir. Əsas yeniliklərdən biri səsvermədə iştirak etmək üçün çox vaxt çətin olan qeydiyyat prosesini sadələşdirən istifadəçi dostu onlayn seçici qeydiyyatı və yoxlama sistemlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Hesab edirik, avtomatik seçici qeydiyyatı (AVR) seçki komissiyalarının inzibati yükünü azaldır, səhv seçici qeydiyyatı, seçicinin hansısa obyektiv və subyektiv səbəbdən seçici siyahısına daxil edilməməsi hallarının qarşısını alır. Ümumilikdə, avtomatik seçici qeydiyyatı (AVR) seçici

iştirakını artıran, absenteizmi minimallaşmasına təsir göstərən sadə, səmərəli və sərfəli texnologiyadır. Eyni zamanda demokratik dövlətlərin seçki təcrübəsində ənənəvi səsvermə (bülletenlər vasitəsilə) üsulu ilə yanaşı həmçinin Blockchain texnologiyasına əsaslanan mobil və elektron səsvermədən geniş istifadə olunur. Mobil və elektron səsvermə seçici fəallığını artıran və seçkilərdə absenteizmin dərəcəsini azaldan innovativ texnologiyadır. Belə ki, o, fiziki qüsurları, səhhətində problemləri olan , səsvermə günü ezamiyyətdə olan, iş qrafiki və digər səbəblərdən seçki məntəqələrinə getməkdə çətinlik çəkən şəxslər üçün maneələri aradan qaldırır. Eyni zaman bu cür səsvermə təbii fəlakətlər və ya pandemiya kimi fəvqəladə hallar zamanı vətəndaşlara şəxsən təmaslara ehtiyac olmadan təhlükəsiz səsvermə imkanı verməklə dəyərli vasitə ola bilər. Aparılan statistik təhlil onu göstərir ki, elektron səsvermə texnologiyasından istifadə edən ölkələrin təcrübəsində seçici fəallığı daha yüksək olur. Hesab edirik ki, bu cür innovativ texnologiyaların tətbiqi inklyuzivlik metoduna əsaslanmalıdır.

28. Xalq hakimiyyətinin nümayəndəli demokratiya forması kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin hüquqi statusunun aşağıdakı konseptual müddəalara əsaslandırılır: 1). Majoritar seçki sisteminin mütləq səs çoxluğu əsasında seçilən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xalqı təmsil edir və onun suverenliyini təmin edir; 2). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlət başçısıdır və icra hakimiyyəti ona mənsubdur, bu kontekstdə Prezidentin dövlət başçısı və icra hakimiyyətinin mənsub olduğu Ali vəzifəli şəxs kimi vəzifə və səlahiyyətləri fərqləndirilir; 3). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının interpretasiyası əsasında müəyyən olunur ki, ölkəmizdə prezidentli respublika idarəçilik forması mövcuddur. Bununla yanaşı parlamentli respublika idarəçilik formasının da bəzi elementlərini müşahidə etmək olar; 4). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xalq suverenliyi, hakimiyyətlər bölgüsü, demokratik, hüquqi dövlət, unitarlıq, respublikaçılıq, dünyəvilik, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsinin təminatı prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir; 5). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti xalq hakimiyyəti və xalq suverenliyinin təminatı, təmsilçilik, insan və vətəndaş hüquq və

azadlıqlarının təminatı, milli təhlükəsizliyin, dövlətin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün təminatı, siyasi integrativ və icra-sərəncam funksiyalarını həyata keçirir.

29. Ölkəmizdə vitse-prezidentlik institutunun yeni Azərbaycan modeli yaranmışdır. Bu modelin əhəmiyyəti və statusunu ümumi şəkildə aşağıdakı kimi görürük: vitse-prezident vəzifələrinin təsis edilməsi Azərbaycanda prezident üsul-idarəsinin təkmilləşdirilməsini, onun müasir çağırışlara adekvatlığını, fors-major vəziyyətlərdə dövlət idarəçiliyi mexanizminin optimal funksionallığını təmin etmək məqsədindən irəli gəlir, iqtisadi islahatların dairəsinin genişləndirilməsinə və onların sürətləndirilməsinə xidmət edir; vitse-prezidentlik institutu o qədər çevik orqandır ki, hakimiyyətin digər şaxələrinin, o cümlədən Nazirlər Kabinetinin statusuna xələl gətirmədən öz funksiyalarını həyata keçirir; prezidentli respublika idarəçilik formasına malik olan ölkələrdə prezident dövlət başçısıdır və icra hakimiyyəti sisteminə rəhbərlik edir. Burada hər üç hakimiyyət qolunun formalaşmasında prezidentin dövlət başçısı kimi müəyyənədicisi, təsdiqedicisi və təqdimedicisi səlahiyyətləri mövcuddur. Dövlət başçısı xalq qarşısında hakimiyyətin işi ilə bağlı hesabat verir, xalqın sifarişlərini hakimiyyət budaqlarına ötürür və görülən işlərlə bağlı hesabat tələb edir. Bu da öz növbəsində dövlət idarəçiliyinin hər üç istiqaməti üzrə dövlət nəzarətini genişləndirir, müşahidələri artırır. Bu kontekstdə vitse-prezidentlik ilk növbədə, Prezident vəzifəsinin müəyyən hallarda əvəz olunması və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini, həmçinin, dövlət rəhbərliyinin müxtəlif sahələrində səlahiyyətlərin rəhbər-köməkçilər kimi bölünməsinə ehtiva edə bilər.

30. Dövlət hakimiyyətinin müstəqil qolu kimi icra hakimiyyəti sisteminin aşağıdakı konseptual müddəaları əsaslandırılır: 1). İcra hakimiyyəti Prezidentə mənsubdur və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin təşkili məqsədilə Nazirlər Kabinetini və digər icra hakimiyyəti orqanlarını yaradır; 2). Xalq suverenliyi, demokratiklik, hüquqlilik, unitarlıq, dünyəvilik, respublikaçılıq, subordinasiya və koordinasiya prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir; 3). Dövlət hakimiyyətinin müstəqil qoludur və fəaliyyəti icra və sərəncam xarakter daşıyır; 4). Qanunvericilik hakimiyyətinə nisbətə icra hakimiyyətinin normativ hüquqi aktları qanuntabeli xarakterə

malikdir; 5). Öz vəzifə və funksiyalarını daimi və fasiləsiz fəaliyyət göstərən xüsusi mexanizm (dövlət orqanları, nazirlik, komitə, xidmət, agentlik, komissiya, idarə və s...), dövlət müəssisələri, publik hüquqi şəxslər və s. vasitəsilə həyata keçirir; 6). Dövlət məcburetmə tədbirlərini həyata keçirmək məqsədi ilə müəyyən resurslara malikdir.

31. Müəllif “Hökumət” anlayışını geniş və məhdud mənalarda fərqləndirir və konstitusiya normalarının interpretasiyası əsasında Nazirlər Kabinetinə aşağıdakı kimi anlayış verir: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada təşkil olunan, dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən ali kollegial, icra və sərəncamverici dövlət orqanıdır. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti icra hakimiyyəti sahəsində real hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir və ölkədə icra və sərəncam fəaliyyətinə ümumi rəhbərliyi təmin edir. Lakin o, bunu Prezidentin rəhbərliyi altında həyata keçirir və onun strukturunu, iş qaydasını Prezident müəyyənləşdirir. Bunula yanaşı hesab edirik, investitura institutunun bəzi elementlərinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında tənzi hakimiyyət qolları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın daha səmərəli olmasına xidmət etmiş olardı;

32. Dissertasiyada parlamentin genezisi və tarixi inkişafı, demokratik dövlətlərin parlament təcrübəsi tədqiq olunur. Müəllif müasir parlamenti ümumxalq nümayəndəli, seçkili, kollegial, qanunverici orqan kimi xarakterizə edir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi: xalq suverenliyinin həyata keçirilmə mexanizmidir; ümumxalq nümayəndəli kollegial orqandır; demokratik seçkilər əsasında təşkil olunur; hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmində qanunvericilik hakimiyyətini həyata keçirir; siyasi plüralizm (çox partiyalılıq) şəraitində fəaliyyət göstərir; daimi fəaliyyət göstərən orqandır. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq təklif olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına aşağıdakı müddəalar əlavə edilsin: “Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi-Azərbaycan Respublikasının Parlamentidir”.

33. Dissertasiya işində parlamentin: təmsilçilik funksiyası; qanunvericilik funksiyası; hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasının tələblərinə əsasən nəzarət-çəkəndirmə funksiyası əsaslandırılır. Parlament və parlamentarizm terminləri fərqləndirilir. Hesab edirik ki,

parlamentarizm investitura və kontrasiqnatura elementlərini ehtiva edən parlamentli dövlət idarəçiliyi formasını qəbul etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.

34. Dissertasiyada parlament nəzarəti xalqın nəzarəti kimi xarakterizə olunur. Bu cür yanaşma hər şeydən əvvəl onunla əlaqələndirilir ki, parlament ümumxalq nümayəndəli orqan kimi xalqı təmsil edir. Digər tərəfdən isə parlament nəzarətinin həyata keçirilməsi prosesində bir çox vətəndaşların, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının, mediya subyektlərinin, qeyri dövlət təşkilatlarının və s. ictimai institutların diqqəti hüququn tətbiqinin müəyyən problemləri ətrafında birləşir və həmin problemlərin daha səmərəli həll olunmasına öz töhfəsini verir.

35. Parlament nəzarətinin aşağıdakı meyarlar əsasında təsnifatı aparılır: 1). Subyektlərinə görə: parlament, onun strukturuna daxil olan orqanlar və millət vəkiliəri tərəfindən həyata keçirilən nəzarət; 2). Obyektinə görə: icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinə dair parlament nəzarəti; 3).Məzmununa görə: qanunçuluğa riayət etmə, qanunların icrası, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması, ölkənin müdafiəsi və təhlükəsizliyi, maliyyə və s. sahələrdə aparılan parlament nəzarəti.

36. İcra və sərəncam orqanlarının fəaliyyəti sahəsində parlament nəzarəti öz növbəsində aşağıdakılara bölünür: a. Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi; b. Parlamentin iclaslarında Nazirlər Kabinetinin, nazirliklərin, digər dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının öz fəaliyyəti haqqında məruzə və hesabatları; c. Parlament yanında təşkil olunan orqanların fəaliyyəti; d. Parlament dinləmələri; e. Ali vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin olunması, vəzifədən azad olunması və impiçmenti məsələlərinin həllində parlamentin iştirakı; k. Parlament istintaqı (araşdırmaları); l. Parlament nəzarətinin ən geniş tətbiq olunan formalarından biri də sorğulardır. Bu nəzarətin üç növü fərqləndirilir (parlament sorğusu; parlamentin strukturuna daxil olan orqanların sorğusu; deputat sorğusu).

37. Son vaxtlar bir çox xarici ölkələrin konstitusiyaya təcrübəsində delege edilmiş qanunvericilik institutunun geniş tətbiq olunması müşahidə olunur . Bu cür vəziyyət sosial həyatın mürəkkəbləşməsi və

yeni yaranmış münasibətlərin hüquqi tənziminin vaxtında, operativ təmin olunması zəruriliyi ilə izah oluna bilər. Bu məqsədlə Parlament qanunvericilik səlahiyyətinin bir qismini başqa hakimiyyət subyektlərinə həvalə edir. Adətən bu subyektlər qismində icra hakimiyyəti orqanları çıxış edir. Bu cür vəziyyət hər şeydən əvvəl dövlətin üzərinə düşən vəzifələrin artması, qanunvericilik texnikasının mürəkkəbləşməsi, xüsusi (sahəvi) qanunvericilik aktlarının həmin sahələrin peşəkar şəxsləri tərəfindən qəbulu zərurəti ilə şərtlənir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, müasir demokratik dövlətlərin təcrübəsində tətbiq olunan delege edilmiş qanunvericilik fəaliyyətinin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1). Fiksasiya olunmuş səlahiyyət. Burada parlamentin hansı məsələlər üzrə qanunlar qəbul edəcəyi barədə səlahiyyətləri konstitusiyada göstərilir və bu siyahıya daxil olmayan digər məsələlər isə hökumət tərəfindən icra qaydasında həll olunur; 2). Səlahiyyətlərin ötürülməsi, birbaşa delege edilməsi. Burada parlament öz qanunvericilik səlahiyyətlərinin bir qisminin hökumətə verilməsi barədə xüsusi qanun qəbul edir; 3). Məcəzi qanunvericilik səlahiyyəti. Burada parlament tərəfindən qəbul olunan qanunun müddəalarını konkretləşdirmək üçün hökumətə məcəzi formada qanunvericilik səlahiyyəti verilir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında parlament tərəfindən qanunvericilik səlahiyyətlərinin birbaşa başqa orqana ötürülməsi, yəni birbaşa delege edilmiş qanunvericilik növündən istifadə olunmur. Lakin, delege edilmiş qanunvericilik səlahiyyətlərinin fiksasiya olunması və məcəzi qanunvericilik formaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası üçün də xarakterikdir.

38. Dissertsiyada Milli Məclisinin qanunvericilik fəaliyyəti aşağıdakı mərhələlərə bölünür və qanunvericilik prosesinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər əsaslandırılır: 1. Qanunvericilik təşəbbüsü hüququ; 2. Qanun layihəsinin parlament komitələrində baxılması; 3. Qanun layihəsinin Milli Məclisdə müzakirəsi və qanunun qəbulu; 4. Qanunun imzalanması və dərc olunması. Eyni zamanda Konstitusiya qanunvericiliyində konstitusion qanunların və cari qanunların fərqləndirilməsini zəruri hesab edirik. Bu kontekstdə Normativ hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikasının konstitusiya qanununda konstitusion qanunun definisiyası verilməli və

bu cür qanunların qəbulu mexanizmi dəqiqləşdirilməlidir. Konstitusiyaya qanunları yalnız əsas qanuna əlavə və dəyişiklikləri ehtiva edən qanunlarla məhdudlaşmır, bura həmçinin konstitusiyaya hüququ sahəsinin mənbələrinə aid olan və qəbul olunması bilavasitə konstitusiyada göstərilən qanunlar da daxildir. Bu kontekstdə “Konstitusiyaya qanunu - qəbul edilməsi birbaşa konstitusiyaya ilə nəzərdə tutulan, konstitusiyaya hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişən və yaxud ləğv edən normativ hüquqi aktıdır”. Növləri: 1. Konstitusiyaya əlavə və dəyişiklikləri ehtiva edən qanunlar; 2. Qəbul edilməsi birbaşa konstitusiyada nəzərdə tutulan və konstitusiyaya hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişən və ləğv edən konstitusiyaya qanunu. Hesab edirik, cari qanunlardan fərqli olaraq konstitusiyaya qanunları üzərində Prezidentin mütləq veto hüququ olmalıdır; cari qanunlardan və konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklər edən qanunlardan fərqli olaraq, digər konstitusiyaya qanunları AR Milli Məclisində 83 səs çoxluğu ilə qəbul olunmalıdır; yalnız konstitusiyada dəyişikliklər edən qanunlarda deyil həmçinin digər konstitusiyaya qanunlarının qəbulu üçün də əvvəlcədən AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəyi alınmalıdır. Bu kontekstdə AR Konstitusiyasının 153-cü maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirik: “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının mətnində əlavə və dəyişiklikləri təklif olunan əlavə və dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin rəyi alınır”;

39. Dissertasiyada vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququ vətəndaşların petisiya (kollektiv müraciət) hüququndan fərqləndirilir və qanunvericilik təcrübəsində bu institutun səmərəliliyini artırmaq məqsədilə aşağıdakı təkliflər əsaslandırılır: a). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun subyektlərindən müvafiq qaydada hazırlanmış qanun layihəsinin AR Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edilməsini nəzərdə tutur. Bu sahədə qanunvericilik texnikasının daha səmərəli təmin olunması və seçici fəallığının artırılması məqsədilə hesab edirik ki, vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü hüququ həmçinin parlament tərəfindən müzakirə edilməsi məcburi olan qanun haqqında əsaslandırılmış ümumi ideyaları təklif etmək hüququ kimi də qəbul edilməlidir. Xalqın qanunvericilik təşəbbüsü hüququnun aşağıdakı

anlayışı təklif olunur: “Vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsü qanunla müəyyən edilmiş qaydada seçicilərin müəyyən qrupunun parlament tərəfindən müzakirə edilməsi məcburi olan tərtib olunmuş qanun layihəsini və yaxud qanun haqqında ümumi ideyaları təklif etmək hüququdur”. Hesab edirik bu definitiv norma AR vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü haqqında qanunda öz hüquqi ifadəsini tapmalıdır; b). Müvafiq qanunvericilikdə konstitusiya qanunlarının və cari qanunların qəbulu üzrə vətəndaşların qanunvericilik təşəbbüsünün fərqləndirilməsi və konstitusiya qanunlarının qəbul edilməsi ilə bağlı təşəbbüsün həyata keçirilməsi üçün daha çox seçici imzasının tələb olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

40. 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında aparılan siyasi, sosial-iqtisadi islahatlar, respublikamızda siyasi sabitliyə, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına, iqtisadiyyatın davamlı inkişafına səbəb olmuş və bunun nəticəsində də ölkəmizin demoqrafik göstəriciləri yüksəlmişdir. Əgər Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyası qəbul olunduğu dövrlərdə ölkə əhalisinin sayı təxmini 7 mln. 643 min nəfər, seçicilərin sayı isə 4 mln. 132 min 600 nəfər təşkil edirdisə, 2025-cü ildə isə əhlinin sayı 10 mln. 224 min, seçicilərin sayı isə 6 mln. 514 min 222 nəfər təşkil edir. Statistik göstəricilərə görə həm əhalinin, həm də seçicilərin sayı xeyli yüksəlmişdir. Mütənasiblik prinsipini rəhbər tutaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, əgər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul olunduğu dövrdə 125 seçki dairəsi üzrə, təmsilçilik norması təxmini 33 min seçici (bir dairə üzrə) təşkil edirdisə 2025 ci ildə əhali sayının 2 mln. 581 min, seçici sayının isə təqribən 2 mln. 381 min artması nəticəsində orta təmsilçilik norması təxminən 50 min (bir dairə üzrə) təşkil edir. Eyni zamanda Azərbaycanda ictimai həyatın bütün sahələrində davamlı inkişafın təmin edilməsi, işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda aparılan geniş quruculuq və abadlıq işləri, məcburi köçkünlərimizin öz doğma torpaqlarına qayıdışı ölkəmizin demoqrafik vəziyyətinin bundan sonra da yaxşılaşacağı proqnozunu verməyə əsas verir. Dövlətimizin siyasi-ərazi quruluş formasının unitar respublika olmasını, əhalinin və seçicilərin sayının artmasını nəzərə alaraq, deputatlıq mandatının və dairə üzrə seçicilərlə

əlaqələrin daha səmərəli həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin strukturuna görə bir palatalı, say tərkibinə görə isə 200 üzvdən ibarət olmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

41. Parlament üzvlərinin statusunu müəyyən edən ən mühüm elementlərdən biri deputat mandatının siyasi-hüquqi təbiətidir. Bununla bağlı konstitusiya hüququ elmində və parlament təcrübəsində imperativ və azad mandat modelləri formalaşmışdır. Hesab edirik ki, xalqı təmsil etmək hüququnun səmərəliliyini artırmaq məqsədilə ölkəmiz üçün azad mandat konsepsiyasını əsas götürməklə, imperativ mandat modelinin də bəzi elementlərinin qəbul olunması daha məqsədəuyğun olardı. Bir çox nəzəri ədəbiyyatlarda imperativ deputat mandatı prinsipinin ayrı-ayrı alimlər tərəfindən tənqidlərə məruz qalmasına baxmayaraq onun bəzi elementləri parlamentin təmsilçilik funksiyasının daha səmərəli həyata keçirilməsində faydalı ola bilər. Belə ki, imperativ mandatın əsas tələblərindən biri sayılan öz seçiciləri ilə daimi əlaqənin saxlanması deputatlıq fəaliyyətinin səmərəli təminatında daha mühüm rol oynaya bilərdi. Imperativ mandatın digər əsas elementi sayılan deputatın geri çağırılması mexanizminə gəldikdə isə hesab edirik ki, bu institutun tətbiqi bələdiyyə səviyyəsində tətbiq oluna bilər. Peşəkar deputatlıq mandatının səmərəliliyi baxımından Konstitusiyanın "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına namizədlərə aid tələblər" adlı 85-ci maddəsinin birinci hissəsinə ali təhsil senzinin əlavə edilməsi də məqsədəuyğun olardı.

42. Deputatın hüquqi statusunun aşağıdakı hüquqi konstruksiyası təklif olunur və əsaslandırılır: 1). Deputatın statusunu tənzimləyən hüquq normaları və institutları; 2). Deputat mandatının siyasi-hüquqi təbiəti; 3). Deputat mandatının yaranması və müddəti; 4). Deputatlıq fəaliyyətinin formaları; 5). Deputatın hüquqları və vəzifələri; 6). Deputatlıq fəaliyyətinin təminatları.

43. Deputatın fərdi və kollektiv qaydada həyata keçirdiyi səlahiyyətləri fərqləndirilir və deputatlıq fəaliyyətinin: təşkilati-hüquqi, sosial-iqtisadi və hüquqi təminatları, o cümlədən immuniteti və indemniteti dəqiqləşdirilir və əsaslandırılır. Deputat fəaliyyətinin hüquqi təminatları kontekstində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunur ki, ağır cinayətlərə görə məhkum

olunmuş şəxslər deputat (mad. 85,his.II), prezident (mad.100) seçilə bilməzlər. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 83.6 maddəsində isə göstərilir ki, məhkumluğun ödənilməsi məhkumluqla bağlı olan bütün hüquqi nəticələri ləğv edir. Göstərilən normaların tətbiqi prosesində yarana biləcək mübahisələrin aradan qaldırılması üçün təklif edirik, Azərbaycan Respublikasının müvafiq maddələrində “ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər” ifadəsindən sonra mötərizədə məhkumluğun ödənilməsindən asılı olmayaraq ifadəsi əlavə edilsin.

Tədqiqatın elmi yeniliyi onun Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyəti konsepsiyasının (nəzəriyyə və təcrübənin konstitusiya hüquqi problemləri) kompleks şəkildə tədqiqinə həsr edilmiş monoqrafik xarakterli ilk tədqiqat işi olmasından ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- dissertasiya tədqiqatında əldə olunmuş ümümnəzəri nəticələr digər hüquq elmləri üçün (Hüquq nəzəriyyəsi, Konstitusiya hüququ, İnzibati hüquq və s.) metodoloji əhəmiyyət kəsb edir;

- dissertasiyada aparılmış tədqiqatlar nəticəsində irəli sürülmüş təkliflərin nəzərə alınması xalq hakimiyyəti institutlarının, dövlət mexanizminin, yerli özünüidarəetmə sisteminin təşkili və fəaliyyətində təcrübə maraq doğura bilər;

- dissertasiya işində əsaslandırılmış təkliflər və elmi nəticələr xalqın (birbaşa) və səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyətində, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir;

- dissertasiya tədqiqatının nəticələrindən elmi araşdırmalar zamanı, habelə ali məktəblərin hüquq fakültələrində konstitusiya hüququ, bələdiyyə hüququ, inzibati hüquq, hüquq nəzəriyyəsi kimi fənlərin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquq” kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə edilmişdir. Dissertasiya tədqiqatı üzrə irəli sürülmüş təkliflər və əsas nəticələr, nəşr olunmuş elmi məqalələr və müəllifin elmi-praktiki konfranslardakı çıxışlarında, Milli Aviasiya Akademiyasının İqtisadiyyat və hüquq fakültəsində, Polis Akademiyasında, BDU-un

Hüquq fakültəsində, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında İdarəçilik Akademiyasının Hüquq fakültəsində həyata keçirdiyi pedaqoji fəaliyyətində, həmçinin “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası”, “Seçki sistemi və seçki hüququ” adlı monoqrafiyalarında, “Hüquq nəzəriyyəsi”, “Konstitusiya hüququ” adlı nəşr olunmuş dərslik və metodik vəsaitlərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın müəllifi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin qriffi ilə çapa məsləhət görülmüş “Konstitusiya hüququ” və “Hüquq nəzəriyyəsi” adlı dərslik hazırlamışdır. Həmin dərsliklərdə konstitusiya hüquq institutları və dövlət hüquq hadisələri xalq hakimiyyəti və xalq suverenliyi kontekstində təqdim olunur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquq” kafedrasında elmlər doktorluğu proqramı üzrə yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiyanın strukturu tədqiqatın məqsədləri, vəzifələri və metodologiyası ilə şərtlənir. Dissertasiya işi girişdən, 4 fəsildən, nəticədən və 224 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 302 səhifə, 553789 işarədən ibarətdir. O cümlədən, giriş 60528 işarə, birinci fəsil 91535 işarə, ikinci fəsil 133535 işarə, üçüncü fəsil 86322 işarə, dördüncü fəsil 135014 işarə və nəticə 20237 işarədən ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, problemin işlənmə dərəcəsi, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılır, metodoloji, nəzəri və normativ əsasları, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı **“Xalq hakimiyyəti və xalq suverenliyi”** adlanır və beş paraqraftan ibarətdir. **“Xalq”, “Millət” və “Əhali”** kateqoriyalarının müqayisəli təhlili adlı birinci paraqrafta millət, xalq və əhali kateqoriyaları müqayisəli formada tədqiq olunur. Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər üç anlayışdan fərqli mənalarda istifadə olunur. Əks halda, bu kateqoriyaların eyniləşdirilməsi hüquqi texnikanın tələb və prinsiplərinin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki,

qanunvericilikdə müxtəlif terminlər bir anlayışı ifadə edə bilməz və yaxud bir termin müxtəlif mənalarda ifadə oluna bilməz.

Hesab olunur ki, “millət” kateqoriyasının ölkə vətəndaşlarının toplumu kimi xarakterizə edilməsi və şərq ənənəsinin mülahizələrinin tamamilə inkarı qərb ənənəsinin natamamlığı və çatışmayan cəhəti kimi qəbul edilməlidir. Digər bir tərəfdən “millət” və “etnos” anlayışlarının eyniləşdirilməsinə dair “şərq” ənənəsinin mülahizələrini də qəbul etmək tam düzgün hesab oluna bilməz. Belə ki, etnosdan fərqli olaraq millət daha geniş anlayışdır, daha sonralar yaranmış və daha mürəkkəb təzahürdür.

Qərbi Avropa ölkələrinin konstitusiyalarından və universal beynəlxalq hüquqi aktlardan fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası “Xalq” və “Millət” kateqoriyalarını fərqləndirir. Millət” termini dövlətimizin ana qanununda ümumi deyil, konkret mənada ifadə olunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Milli mənsubiyyət hüququ” adlı 44-cü maddəsində göstərilir ki, hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır, heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilməz.¹⁰ Bu cür normanın Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunması müasir demokratiyanın bir təzahürü kimi qiymətləndirilə bilər. Digər tərəfdən qarşılıqlı əlaqədə olan, lakin eyni hesab edilməyən “millət” və milli mənsubiyyət (milliyyət) anlayışlarını da fərqləndirmək lazımdır. Etnik birliyi ifadə edən milliyyət (milli mənsubiyyət) millət faktorlarından yalnız birini təşkil edir. Buna görə bu anlayış “millət” anlayışından daha dar mənaya malikdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinin **“Xalq hakimiyyəti: anlayışı, əlamətləri və prinsipləri”** adlı ikinci paragrafda qeyd olunur ki, konstitusiya hüququ elmində bəzən “xalq hakimiyyəti”, “xalq suverenliyi” və “demokratiya” terminləri eyniləşdirilir. Müəllif hesab edir ki, xalq hakimiyyəti, xalq suverenliyi və demokratiya terminlərinin üzvü bağlılığına baxmayaraq, onları eyniləşdirmək olmaz. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası da məhz bu mövqedən çıxış edir. Eyni zaman “xalq hakimiyyəti” və “Dövlət hakimiyyəti” anlayışlarının üzvi bağlılığına baxmayaraq onları da

¹⁰ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bak, 2016. <https://e-qanun.az/az/frame%20work/897>

eyniləşdirmək olmaz. Bir çox ümumi əlamətlərin mövcudluğuna baxmayaraq xalq hakimiyyəti və dövlət hakimiyyəti sosial hakimiyyətin müxtəlif, müstəqil növləridir. Birincisi, onlar hər şeydən əvvəl öz subyektiv tərkibinə görə fərqlənir. İkincisi, xalq suverenliyə malikdir. Xalq hakimiyyətinin aliliyi onda ifadə olunur ki, əsas qanunu təyin etməklə xalq konstitusion münasibətlərin əsaslarını müəyyən edir. Hüquqi baxımdan xalq hakimiyyətinin aliliyi digər hüquqi aktlar üzərində Konstitusiyanın aliliyində obyektivləşir. Üçüncüsü, xalq hakimiyyəti və dövlət hakimiyyəti həmçinin, öz obyektinə görə fərqlənir. Dövlət hakimiyyətinin obyektinə fiziki, hüquqi şəxslər, sosial qruplar, digər kollektiv törəmələr aiddir. Xalq hakimiyyətinin obyektinə dövlət və bələdiyyə hakimiyyəti aiddir. Dördüncüsü, Xalq hakimiyyəti eyni zaman öz həyata keçirilməsi mexanizminə görə də fərqlənir. Xalq hakimiyyəti mexanizmi müəyyən tərzdə təşkil olunmuş müxtəlif siyasi-hüquqi və ictimai institut, təşkilat və müəssisələr sistemdir, məhz onların vasitəsilə də xalq öz iradəsini həyata keçirir və qoruyur. Beşincisi, dövlət hakimiyyəti xalq hakimiyyətinin əsas formasıdır, onun digər forması isə yerli özünüidarəetmədir (bələdiyyə hakimiyyəti).

Müasir həyatın mürəkkəb ictimai-siyasi və hüquqi təzahürü olan xalq hakimiyyəti iki əsas qrupda təsnifatlaşdırıla bilən bir sıra prinsiplərə əsaslanır: 1) ümumiyyətlə hakimiyyətə xas olan ümumi prinsiplər; 2) yalnız xalq hakimiyyətinə xas olan xüsusi prinsiplər. Ümumi prinsiplərə qanunçuluq, aşkarlıq, insan hüquqlarının prioriteti, şəxsiyyətin azadlığı, məsuliyyəti və təminat sistemi aiddir. Xüsusi prinsiplərə xalq suverenliyi, vətəndaşlar tərəfindən siyasi hüquq və azadlıqlarının real həyata keçirilməsi, dövlət və cəmiyyətin işlərinin idarə olunmasında azad və bərabər imkanlar, demokratiyanın iki əsas formasının (bilavasitə və nümayəndəli) dialektik ahəngi, imperativ mandat prinsipini aid etmək olar.

Dissertasiya işinin bu fəslinin **“Suverenlik konsepsiyasının tarixi və nəzəri-təcrübi aspektləri”** adlanan üçüncü paragrafında dövlət suverenliyi, xalq suverenliyi və milli suverenlik kateqoriyaları tarixi kontekstdə tədqiq olunur. Tarixi təhlil onu göstərir ki, suverenlik təzahürü yalnız nəzəri və ideoloji deyil, həm də mühüm praktiki əhəmiyyətə malik olan fenomenal hadisədir. Suverenlik hadisəsinin

meydana gəlməsi və inkişafı müəyyən qüvvələrin kəskin siyasi mübarizəsinin nəticəsidir. Müasir dövrdə həmçinin bu fenomenal hadisənin düzgün qiymətləndirilməməsi və yaxud heç bir praktiki önəmi olmayan, deklarativ bir prinsip kimi qəbul edilməsi həm konkret dövlət, həm də beynəlxalq ictimaiyyət üçün mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Suverenlik təzahürünün inkar olunması və yaxud düzgün dərk olunmaması, ölkədə qeyri demokratik rejimin yaranması, dövlətin tənəzzülü, cəmiyyətdə münaqişələr, separatizm və digər neqativ halların yaranmasına səbəb ola bilər.

Müasir dövrün bəzi tədqiqatçıları dövlət suverenliyi və xalq suverenliyi hadisələrini ya eyniləşdirir, ya da ki, bir -birinə qarşı qoyur.¹¹ Lakin, suverenlik təzahürünün genezisi və tarixi inkişafı bizə göstərdi ki, dövlət suverenliyi və xalq suverenliyi anlayışları müxtəlif tarixi dövrlərdə və şəraitdə yaranmasına baxmayaraq, onlar qırılmaz sürətdə bağlı olan və bir-birini tamamlayan hadisələrdir. Demokratik siyasi rejimdə dövlət suverenliyi və xalq suverenliyi anlayışları üst-üstə düşür. Belə ki, demokratik rejimdə dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır.

Bəzi xarici dövlətlərin konstitusiyalarında “xalq suverenliyi” və “dövlət suverenliyi” terminlərinin hər ikisinə rast gəlmək olar.¹² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında yalnız “xalq suverenliyi” terminindən istifadə olunur. Zənnimizcə, bu məsələdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mövqeyi daha düzgündür. Birincisi, suverenlik vahiddir, bölünməzdir və demokratik siyasi rejimdə o, xalqa məxsusdur; İkincisi, xalq suverenliyi eyni zamanda dövlət suverenliyini də ehtiva edir. Hesab edirik ki, hər iki termindən istifadə təkrarçılığa, ictimai şüurda hər iki hadisə barədə tam fərqli, üzvi bağlılığı olmayan fikirlərə yol açır.

Dördüncü paraqraf **“Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyətinin konstitusiya formaları”** adlanır. Burada kütləvi hakimiyyətin növünə görə: 1) dövlət hakimiyyətinin; 2) bələdiyyə hakimiyyətinin; 3) həm dövlət hakimiyyəti, həm də bələdiyyə

¹¹ Мехтиев Р. На пути к демократии: размышляя о наследии Юэжй-Йэжи, Баку, 2007, стр. 15-17

¹² Баглай М.В. Конституционное право РФ. Учебник для вузов. 14-е изд. Изм. И доп. – М.: Норма, 2024, с.704

hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan xalq hakimiyyəti formaları fərqləndirilir. Ərazi meyarına görə: 1) ümumdövlət səviyyəsində; 2) muxtariyyət ərazisində; 3) bələdiyyə ərazisində həyata keçirilən xalq hakimiyyəti formaları fərqləndirilir.

Ümumxalq iradənin ifadə formasına görə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalq hakimiyyətinin bilavasitə və nümayəndəli demokratiya formalarını təsbit edir.

Vətəndaşlar tərəfindən birbaşa qəbul olunan qərarların hüquqi əhəmiyyətini əsas tutaraq xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formasının imperativ və konsultativ institutları fərqləndirilir.¹³ Imperativ demokratiya institutlarının qəbul etdiyi qərarlar-dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər, vətəndaşlar üçün məcburi xarakter daşıyır və bu qərarların əlavə heç bir təsdiqə ehtiyacı yoxdur. Imperativ xarakterli bilavasitə demokratiya institutları vasitəsilə vətəndaşlar tərəfindən birbaşa ictimai və dövlət həyatının ən mühüm məsələlərinə dair qərarlar qəbul olunur. Bura aid edilir: seçkilər, referendum, 40 min Azərbaycan Respublikası vətəndaşının qanunvericilik təşəbbüsü hüququ. Konsultativ demokratiya institutları vasitəsilə vətəndaşlar ictimai, dövlət və yerli əhəmiyyətli məsələlər barədə rəyini bildirir, həmin məsələlərə dair xalqın iradəsi aşkar olunur, lakin son qərarı müvafiq səlahiyyətli dövlət və yaxud bələdiyyə orqanları qəbul edir. Konsultativ demokratiya formaları dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər, vətəndaşlar üçün məşvərətçi, məsləhət xarakteri daşıyır. Bura aiddir qanun və qərar layihələrinin ümumxalq müzakirəsi, ictimai rəy sorğusu və s.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, xalq hakimiyyətinin digər forması nümayəndəli demokratiyadır. Nümayəndəli demokratiya institutlarını müxtəlif meyarlar əsasında təsnifləşdirilir: 1. Kütləvi hakimiyyətin tipinə (növnə) görə, a) nümayəndəli dövlət hakimiyyəti orqanları (Azərbaycan Respublikası Parlamenti, Azərbaycan Respublikası Prezidenti, NMR Ali Məclisi); b) nümayəndəli yerli özünüidarə orqanları (bələdiyyələr); 2. Ərazi üzrə təşkili və səlahiyyət sferası meyarına görə: a) Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində fəaliyyət göstərən və səlahiyyətləri

¹³ Камарова В.В. Высшее непосредственное выражение власти народа в РФ: проблемы теории и практики. Дис. д-ра юрид. Наук. М.2007.

ümumdövlət xarakteri daşıyan (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti); b) Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində təşkil olunan və fəaliyyət göstərən nümayəndəli orqan (Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi); c) yerlərdə təşkil olunan nümayəndəli orqanlar (bələdiyyələr); 3. Dövlət hakimiyyətinin funksiyalarına görə: a) qanunvericilik hakimiyyəti funksiyasını həyata keçirən nümayəndəli orqanlar (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi); b) icra hakimiyyəti funksiyasını həyata keçirən nümayəndəli orqan (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti); c) yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün yaradılan orqanlar (bələdiyyələr); 4. Nümayəndəli orqanlar tərəfindən qərarların qəbul edilməsi qaydalarına görə: a) kollegial orqanlar (Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, bələdiyyələr); b) Təkbəşçılıq prinsipi əsasında fəaliyyət göstərən orqanlar (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti).

Dördüncü fəslin beşinci paragrafı **“Demokratiya modellərinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında konvergensiyası”** adlanır. Burada qeyd olunur ki, müxtəlif dövrlərdə yaranan demokratiya nəzəriyyələrinin tarixində keçmişin dialektik inkişafına əsaslanan varislik əlaqəsini müşahidə etmək olar. Belə ki, hər bir tarixi dövrdə yaranan demokratiya nəzəriyyələri özlərindən əvvəl gələn təlimlərə əsaslanır, onlardan istifadə edir, bəzən də tənqid edir. Lakin bütün hallarda bu əlaqə mövcuddur. Bu müstəvidə bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində yaranan demokratiya modelləri konseptual demokratiya nəzəriyyəsinin məzmununu yeni-yeni mütərəqqi ideyalarla zənginləşdirərək demokratik dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoyan və onu inkişaf etdirən ölkələrə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, müasir dövrdə demokratik dövlətlərin konstitusiyaları üçün müxtəlif tarixi vaxtlarda yaranan demokratiya modellərinin konvergensiyası xarakterikdir. Lakin Konvergensiya nəzəriyyəsi yalnız hadisələrin mütərəqqi xarakterli keyfiyyətlərinin inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Bu mənada vurğulamaq olar ki, demokratiya modellərinin konvergensiyası Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının da prioritet prinsiplərindəndir.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə xalq hakimiyyətinin forması kimi”** adlanan ikinci fəslə dörd paragrafdan ibarətdir. Bu fəsildə xalq hakimiyyətinin əsas formaları kimi dövlət hakimiyyətinin və yerli özünüidarəetmənin anlayışı, əlamətləri, mahiyyəti və prinsipləri, o cümlədən dövlət hakimiyyətinin funksiyaları və mexanizmi tədqiq olunur.

Bu fəslin **“Xalq hakimiyyətinin əsas forması kimi dövlət hakimiyyətinin anlayışı, əlamətləri və prinsipləri”** adlanan birinci paragrafında göstərilir ki, xalq hakimiyyətinə əsaslanan dövlət hakimiyyəti böyük yaradıcı, cəmiyyətin ümumi işlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik olan, daimi və fasiləsiz yüksək peşəkarlıq əsasında fəaliyyət göstərən qüvvədir. Bu qüvvə cəmiyyəti integrasiya edir, sosial ziddiyyətləri aradan qaldırır, fərdi və qrup maraqları aradan qaldırır, inandırma, həvəsləndirmə, zəruri hallarda məcburetmə metodları ilə onları vahid xalqın iradəsinə tabe edir. Ölkəmizdə əksər vətəndaşların dövlətin idarə olunmasında iştirak etməsi, hakimiyyət orqanlarına seçilməsi və yaxud təyin olunması onu göstərir ki, Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi hər şeydən əvvəl xalq idarəçiliyidir, dövlət hakimiyyəti xalq hakimiyyətinin ilkin və əsas formasıdır. Bütün bunlarla yanaşı xalq hakimiyyətinin əsas forması kimi dövlət hakimiyyəti aşağıdakı özünəməxsus cəhətləri ilə sosial hakimiyyətin digər növlərindən fərqlənir: 1. Dövlət hakimiyyəti xalq hakimiyyətinin əsas formasıdır. Azərbaycan xalqı dövlət hakimiyyətini bilavasitə (referendum, seçkilər) və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət hakimiyyəti həm də daimi fəaliyyət göstərən xüsusi peşəkar aparat vasitəsilə həyata keçirilir. Bura xüsusi məcburetmə aparatı da daxildir; 2. Dövlət hakimiyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onun hüquqyaratma fəaliyyətidir; 3. Dövlət hakimiyyətinin digər əlaməti özünəməxsus struktura malik olmasıdır. Dövlət hakimiyyətinin strukturu həm statikada, həm də dinamikada nəzərdən keçirilir. Bu zaman dinamikada dövlət hakimiyyətinin 4 struktur elementi fərqləndirilir: dövlət hakimiyyətinin subyektləri; dövlət hakimiyyətinin obyektləri; hakimiyyət münasibətləri; dövlət hakimiyyətinin metodları. Dövlət

hakimiyyətinin subyektlərini 2 əsas qrupa bölünür: 1. Dövlət hakimiyyətinin birinci qrup subyektlərinə xalq, əhali, vətəndaşlar; 2. İkinci qrup subyektlərə dövlət hakimiyyətinin qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları aiddir. Dövlət hakimiyyətinin ilkin subyektləri adətən təsisədi hakimiyyəti həyata keçirir: Konstitusiyanın qəbulu, nümayəndəli hakimiyyət orqanlarının seçilməsi, ölkədə ali nəzarətin həyata keçirilməsi və s.

İkinci fəslin ikinci paragrafı **“Dövlət hakimiyyətinin vahidliyi və hakimiyyətlər bölgüsü”** adlanır. Burada qeyd olunur ki, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi forması kimi dövlət hakimiyyətinin funksiyaları ümumi və obyektivdir. Belə ki, onlar istənilən hakimiyyət, o cümlədən dövlət hakimiyyəti üçün xarakterikdir. Bu kontekstdə dövlət hakimiyyətinin 3 funksiyası fərqləndirilir: tənzimləyici, təşkilati-icra və mühafizə. Dövlət hakimiyyətinin ümumi funksiyaları öz növbəsində konkret funksiyalara bölünür. Məsələn: tənzimləyici-ümumi və fərdi tənzimləmə, qanunyaradıcılığı və qanuntabeli normativ tənzimləmə; təşkilati icra funksiyası əsasən dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində ifadə olunan dövlət siyasətinin, qərarlarının həyata keçirilməsinin praktiki təşkilində ifadə olunur. Lakin, təşkilati-icra funksiyası yalnız dövlət hakimiyyətinin icra və sərəncam fəaliyyətində deyil, eyni zamanda tənzimləmə və mühafizə fəaliyyətində də təzahür edir. Mühafizə funksiyasına bütün təşkilat və müəssisələrdə qanunçuluğun mühafizəsi, ictimai asayişin təmin olunması, dövlət sərhədlərinin, təhlükəsizliyinin və s. mühafizəsi daxildir. Qeyd olunur ki, dövlətin funksiyalarına müvafiq olaraq dövlət hakimiyyətinin yuxarıda göstərilən 3 funksiyası da ölkə daxilində (iqtisadi, siyasi, sosial, ekoloji və s.) və xarici beynəlxalq fəaliyyət sahəsində (ölkənin müdafiəsi, sülhün, beynəlxalq təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və təmin edilməsi digər dövlətlərlə əməkdaşlıq və s.) təzahür edir. Bu paragrafda demokratik dövlət hakimiyyətinin əsas prinsipi kimi hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmi, Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin konstitusiya qanunvericiliyinin müqayisəsi əsasında tədqiq olunur. Müəllif hesab edir ki, hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinin əsas mahiyyəti xalq suverenliyinin təmin olunmasında təzahür edir. Belə ki, hakimiyyətlər bölgüsü mexanizmi suverenliyin

mənimsənilməsi, hakimiyyətin xalqdan uzaqlaşmasına yol vermir, hakimiyyətdən xalqa qarşı istifadə edilməsi və ona zərər vurulması və xalqın iradəsinə zidd fəaliyyət göstərməsini istisna edir. Hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinin realizəsi nəticəsində dövlət hakimiyyətinin ali orqanları arasında daimi, fasiləsiz konstitusiya nəzarəti yaranır ki, bu da öz növbəsində hakimiyyətin mənimsənilməsinin qarşısını alır. Eyni zaman dövlət orqanları arasında əmək bölgüsünə gətirib çıxarır ki, onun nəticəsində dövlət orqanları səmərəli fəaliyyət göstərir (hər bir orqan müəyyən idarəçilik sahəsi üzrə ixtisaslaşır).

“Dövlət hakimiyyəti mexanizmi: anlayışı, strukturu və prinsipləri” adlanan üçüncü paragrafda dövlət aparatı, dövlət mexanizmi və dövlət hakimiyyəti mexanizmi terminləri fərqləndirilir. Burada qeyd olunur ki, demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizmi xalq suverenliyi və onun konkret təzahürü olan insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edən, bir tərəfdən vəhdətdə olan daxilən razılaşdırılmış və müəyyənləşdirilmiş qaydalara uyğun qarşılıqlı fəaliyyət göstərən, digər tərəfdən isə diferensiallıq və nisbi müstəqilliyi ilə fərqlənən ayrı-ayrı hissələrin, elementlərin məcmusudur. Demokratik dövlət hakimiyyəti mexanizmi Konstitusiya və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənən, özünəməxsus forma və metodlarla ictimai proseslərə təsir göstərən, dövlətin vəzifə və funksiyalarını həyata keçirən, müvafiq səlahiyyətlərə malik olan dövlət və qeyri dövlət institutlarının sistemidir. Aparılan tədqiqat nəticəsində mürəkkəb bir sistem kimi dövlət hakimiyyəti mexanizmi daxilində 4 yarım sistem fərqləndirilir:

- 1) institusional yarım sistem;
- 2) normativ yarım sistem;
- 3) funksional yarım sistem;
- 4) maddi yarım sistem.

“Yerli özünüidarəetmənin bilavasitə və nümayəndəli demokratiya formaları” adlanan ikinci fəslin, dördüncü paragrafında yerli özünüidarəetmə sistemi xalq hakimiyyətinin qeyri dövlət forması kimi tədqiq olunur. Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarəetmə sisteminin təşkili bir tərəfdən hakimiyyətin güclü mərkəzləşməsinin zəifləməsi, digər tərəfdən isə xalqın demokratik təşəbbüskarlığının və

fəallığının artırılmasına, demokratik idarəçilik əməllərinin yaranmasına, xalqın idarəçilik təcrübəsinin artırılmasına və nəticə etibarilə vətəndaş cəmiyyətinin yaranmasına əhəmiyyətli təsir göstərdi. Müəllif yerli özünüidarəetmənin iki əsas demokratiya formasını (bilavasitə və nümayəndəli) fərqləndirir. Yerli özünüidarənin bilavasitə demokratiya institutlarına: yerli seçkilər, yerli referendumlar, yerli rəy sorğusu, bələdiyyə orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinə vətəndaşların nəzarəti, bələdiyyə ərazilərinin dəyişdirilməsi, yenidən təşkili, ərazi ictimai özünüidarə, vətəndaşların müraciət hüququ, bələdiyyə qulluğunun həyata keçirilməsi və s. kimi məsələlər aid edilir. Yerli özünüidarənin nümayəndəli (reprezentativ) forması yerli əhali tərəfindən seçkilər əsasında təşkil olunan bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətini ehtiva edir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə **“Xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formaları”** adlanır. Burada xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formaları kimi referendumun və seçkilərin anlayışı və növləri, sosial funksiyaları və təşkili prinsipləri, seçki hüququnun mənbələri tədqiq olunur.

“Referendumun anlayışı və növləri” adlı birinci paragrafda müəllif referendumun aşağıdakı tərifini təklif edir: Hesab edirik ki, seçkilər və referendum vahid qanunla, Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənməsi və oxşar realizə mexanizminə malik olması, onları bir institutda birləşdirməyə əsas vermir. Referendum və seçkilər birbaşa demokratiyanın müxtəlif, sərbəst formalarıdır, belə ki, seçkilərin obyektə seçkilə orqanlara namizədlərin seçilməsi, referendumun obyektə isə qanunun və yaxud digər dövlət qərarının qəbul edilməsidir. İkincisi, bu müstəqil institutlar nəticələrinin müəyyən edilməsi qaydalarına görə fərqlənir.

Referendum birbaşa demokratiyanın sərbəst forması, müstəqil dövlət-hüquq institutudur və bəzi hallarda ilkin ümumxalq müzakirəsi olmadan da keçirilə bilər. Lakin, qəbul edilməzdən öncə qanun layihələrinin ilkin ümumxalq müzakirəsi zamanı qanunvericilik referendumu daha effektiv olur. Buna görə də ümumxalq müzakirəsini, bir sıra hallarda ümumxalq sorğusu kimi, referendumun konsultativ mərhələsi kimi dəyərləndirmək lazımdır. Bu mərhələdə qanunvericilik aktının layihəsini dərc etmiş orqan xalqla

məsləhətləşir, vətəndaşlar onun təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verir, aktı dərc etmiş orqan isə onları ümumiləşdirir və ilkin layihəyə zəruri düzəlişlərini edir. Qanun layihəsi üzrə ümumxalq müzakirəsinin ardınca gələn ümumxalq səsverməsi (referendum) imperativ mandat təşkil edir. Bu mərhələdə xalq onun birbaşa iştirakı ilə hazırlanmış layihəni təsdiq edir.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı **“Seçkilərin anlayışı, növləri, sosial funksiyaları və təşkili prinsipləri”** adlanır. Burada qeyd olunur ki, xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya forması kimi «seçkilər» dedikdə seçki hüququ olan şəxslərin səs verməsi vasitəsilə dövlət orqanının tərkibinin formalaşdırılması və ya məsul şəxsə səlahiyyətlərin verilməsi proseduru başa düşülür. Bir şərtlə ki, bu yolla təqdim edilən hər bir mandata iki və ya daha çox namizəd iddia etsin. Bu tərif seçkiləri dövlət orqanlarının formalaşdırılması və məsul şəxslərə səlahiyyətlərin verilməsi üzrə digər prosedurlardan, xüsusən də səs vermə yolu ilə həyata keçirilən kollegial təyin etmə prosedurdan fərqləndirir. Müəllif müxtəlif meyarlar əsasında seçkilərin ümumdövlət və yerli, birbaşa və dolay, növbəti və növbədənkənar, ümumi və qismən, ilkin və təkrar növlərini fərqləndirir. Həmçinin qeyd olunur ki, xalq hakimiyyətinin bilavasitə forması kimi seçkilər bir sıra mühüm prinsiplərə cavab verməlidir: seçkilərin məcburiliyi və dövriliyi prinsipi; seçkilərdə şəffaflıq və aşkarlıq prinsipi; seçkilərin azadlığı prinsipi; alternativ seçkilər prinsipi; seçkilərin ədalətliliyi prinsipi.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı öz növbəsində iki yarımparaqrafa bölünür. **“Seçki sisteminin anlayışı, subyektləri və növləri”** adlı yarım paraqrafta seçki sistemi geniş və mədud mənalarda xarakterizə olunur. Burada qeyd olunur ki, geniş mənada seçki sistemi dedikdə ümumi hakimiyyət orqanlarının seçkisi ilə bağlı olub, seçki qaydalarını təşkil edən sosial normaların sistemidir. Bu sistem əsasən konstitusiya hüquq normaları ilə tənzimlənir, ancaq təkcə konstitusiya hüquqi münasibətlərdən ibarət deyildir. O, qeyri-hüquqi normalarla da tənzimlənir-bura seçkilərdə iştirak edən ictimai təşkilatların korporativ normaları, adət və ənənələr, siyasi əxlaq normaları, etika və s. aiddir. Seçki sisteminin əsas tərkib hissələrinə seçki subyektləri və seçki hüququ aiddir. Geniş mənada seçki sistemi subyektərinin

(seçicilər, siyasi partiyalar, seçkili vəzifələrə namizədlər, seçkili orqanlar, müşahidəçilər, media, dövlət) hüquqi vəziyyəti xarakterizə olunur.

Məhdud mənada seçki sistemi seçkilərin nəticələrinin müəyyən edilməsi üsulu kimi izah olunur. Dar mənada seçki sistemi: səsvermə üsulunu (məsələn: kumulyativ, preferensial və s.), səsvermə növünü (namizədə, partiyaya), seçki dairəsinin növünü (birmandatlı, çoxmandatlı), əldə olunan səslərə görə mandatların müəyyənləşdirilməsi qaydalarını ehtiva edir. Müasir demokratik dövlətlərin seçki qanunvericiliyində və təcrübəsində seçki sisteminin aşağıdakı növləri tətbiq olunur:

1. Majoritar seçki sistemi. Majoritar seçki sistemi (fransızca majorite-çoxluq deməkdir), ayrı-ayrı namizədlərə səs verməni nəzərdə tutur (müstəqil və ya partiyadan irəli sürülmüş).¹⁴ Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin konstitusiyaya qanunvericiliyi majoritar seçki sisteminin üç əsas növü fərqləndirilir: mütləq çoxluq, nisbi və ixtisaslı səs çoxluğu. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasının və digər demokratik dövlətlərin seçki təcrübəsinin təhlili əsasında majoritar seçki sisteminin aşağıdakı üstünlükləri əsaslandırılır: 1. Namizədlər və seçicilər arasında bilavasitə əlaqələrin yaranması və möhkəmlənməsinə imkan yaradır. Namizədlər qeydə alındığı dairələrdə mövcud vəziyyəti, seçicilərin maraqlarını daha yaxşı bilir, onlarla sıx təmasda olur. Seçicilər də öz növbəsində yaşadıkları dairədə seçkili orqanlara qeydə alınmış namizədlərini yaxından tanıyır və kimlərə etimad göstərəcəyini daha yaxşı bilir; 2. Xalq arasında böyük nüfuza malik olan, daha güclü siyasi birliklərin nümayəndələrinin seçilməsinə, nüfuzu olmayan, kiçik və orta səviyyəli partiyaların seçki orqanlarından uzaqlaşmasına gətirib çıxarır. Majoritar seçki sistemi qaydasında seçilən nümayəndələr daha çox öz partiyalarından və onun liderlərindən deyil, seçicilərindən asılı olur; 3. Ölkədə iki-üç partiyalı sistemin yaranmasına səbəb olur. Burada yaxşı təşkil olunmuş, xalq arasında böyük nüfuza malik olan partiyalara seçkilərdə qalib gəlmək və sabit, səmərəli fəaliyyət göstərən hökumət formalaşdırmaq imkanı yaradır; 4. Majoritar seçki sistemi bir və yaxud bir neçə şəxslərin təmsalında tanınmış hər hansı

¹⁴ Əsgərov Z.A. Konstitusiyaya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı Universiteti, 2011, s.302

bir partiyaya deyil, konkret namizədə seçki səslərinin verilməsinə imkan yaradır, seçicilərə namizədi daha yaxından tanımağa şərait yaradır. Deputat seçildiyi təqdirdə üzərinə götürdüyü tapşırıqları yerinə yetirmək və seçicilər qarşısında mənəvi məsuliyyəti artırır, deputata partiyanın göstərişlərini deyil, seçicilərin rəyini, iradəsini rəhbər tutaraq sərbəst və müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərməsinə təminat verir.

Majoritar seçki sistemindən fərqli olaraq proporsional seçki sistemində deputat mandatları verilən səsələrin miqdarına müvafiq olaraq seçkilərdə iştirak edən partiyalar arasında proporsional qaydada bölünür.¹⁵ Proporsional seçki sistemi qaydasında nümayəndəli orqanlara keçirilən seçkilərdə namizədləri yalnız siyasi partiyalar irəli sürür (hər partiya öz namizədlərinin siyahısını təqdim edir), seçici isə müvafiq partiyanın bütöv siyahısına səs verir. Proporsional seçki sistemi çoxmandatlı və ümumdövlət seçki dairələrində tətbiq edilə bilər. Müəllif proporsional seçki sisteminin aşağıdakı üstün cəhətlərini əsaslandırır: 1. Cəmiyyətdə fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların xalq arasında hansı nüfuzə malik olmasını müəyyən edir; 2. Dövlət və vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında əks-əlaqə sistemini təmin edir; 3. Siyasi plüralizm, çoxpartiyalığın inkişafına təsir göstərir.

“Seçki hüququ: anlayışı, mənbələri və prinsipləri” adlı yarım paraqrafda seçki hüququ anlayışı obyektiv və subyektiv mənalarda izah olunur. Seçkilərin demokratik və onların nəticələrinin legitim hesab olunması seçki hüququnun bir sıra prinsiplərinə riayət edilməsi ilə şərtlənir. Subyektiv seçki hüququ prinsipləri-seçkilərin elə tanınması və gerçəkləşdirilməsi şərtləridir ki, onlara riayət olunması nəticəsində bu seçkilər həqiqətən xalqın iradəsinin ifadəsinə çevrilir. Əksinə, bu prinsiplərin pozulması seçkilərin legitimliyini şübhə altına alır.

Dissertasiya işinin **“Xalq hakimiyyətinin nümayəndəli demokratiya formaları”** adlı dördüncü fəslə iki paraqraf və altı yarım paraqraftan ibarətdir. Burada xalq hakimiyyəti sistemində prezidentlik və parlament institutunun yeri və rolu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifə və funksiyaları, səlahiyyətləri,

¹⁵ Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı Universiteti, 2011, s.302

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin hüquqi statusu, həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (parlamentin) funksiyaları və səlahiyyətləri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının konstitusiya hüquq statusu tədqiq olunur.

Dördüncü fəslin “**Xalq hakimiyyəti sistemində Dövlət başçısı institutunun yeri və rolu**” adlı birinci paragrafında qeyd olunur ki, xalq hakimiyyəti sistemində xüsusi yer nümayəndəli demokratiyanın ən mühüm forması sayılan prezidentlik institutuna məxsusdur. Prezident hər şeydən əvvəl dövlət başçısı funksiyalarını həyata keçirən ali ümumxalq nümayəndəli, seçkili orqandır, xalqın dövlətçilik rəmzidir. Parlamentdən fərqli olaraq Prezident dövlət hakimiyyətini təkbəşçilik prinsipi əsasında həyata keçirir. Bu paragrafda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin: 1. Xalq hakimiyyətinin və xalq suverenliyinin təminatı; 2. Ümumxalq təmsilçilik; 3. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı; 4. Milli Təhlükəsizliyin, dövlətin müstəqilliyinin, ərəzi bütövlüyünün təminatı; 5. Siyasi integrativ funksiyaları tədqiq olunur.

“**Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri**” adlı ikinci yarım paragrafda qeyd olunur ki, dövlət hakimiyyəti sistemində Prezidentin səlahiyyətləri hər şeydən əvvəl dövlət idarəçiliyi formasından asılıdır. Azərbaycanın respublika idarəçiliyi formasının hansı növünü (prezidentli, parlamentli, qarışıq) qəbul etməsi Konstitusiyamızda konkret olaraq göstərilmir. Lakin əsas qanunun ayrı-ayrı normalarının interpretasiyası əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası prezidentli respublika idarəçilik formasına üstünlük verir, eyni zaman parlamentli respublikanın da bəzi elementlərini ehtiva edir. Azərbaycan Respublikasının konstitusiya qanunvericiliyi əsasında prezidentin səlahiyyətlərini ümumilikdə iki qrupa bölmək olar: 1. Dövlət başçısı funksiyalarının həyata keçirilməsilə bağlı səlahiyyətlər; 2. İcra hakimiyyəti funksiyalarının icrası ilə bağlı prezidentin səlahiyyətləri. Dövlət başçısının funksiyaları, digər hakimiyyət qolları ilə qarşılıqlı əlaqələri və dövlət idarəçiliyi forması kontekstində Azərbaycan Respublikası Prezidentin səlahiyyətləri aşağıdakı qruplara bölünür və təhlil olunur: 1. Ali nümayəndəli, qanunverici orqanla münasibətlərdə Prezidentin səlahiyyətləri; 2. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində

Prezidentin səlahiyyətləri; 3. Hüquqyaradıcılığı sahəsində Prezidentin səlahiyyətləri; 4. Ölkənin müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində Prezidentin səlahiyyətləri; 5. Dövlət hakimiyyətinin vahidliyi, dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əməkdaşlığın təminatı və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması sahəsində Prezidentin səlahiyyətləri; 6. Özünün vəzifə və funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsi, fəaliyyətinin təmin olunması səlahiyyətləri (Prezident Administrasiyasının təşkili); 7. Məhkəmə hakimiyyəti ilə münasibətlərdə Prezidentin səlahiyyətləri; 8. Şəxsiyyətin hüquqi statusu sahəsində səlahiyyətlər; 9. Dövlət orqanlarının təşkili, səlahiyyətli şəxslərin təyin olunması, seçilməsi sahəsində səlahiyyətləri; 10. İcra hakimiyyəti sisteminin təşkili və həyata keçirilməsi səlahiyyətləri.

“Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin hüquqi statusu” adlı yarımlı paraqrafda qeyd olunur ki, İcra hakimiyyəti sistemində dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsində mühüm rola malik olan dövlət orqanlarından biri də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetidir. Dissertasiya işində Nazirlər Kabinetinin tərkibi, prezident, parlament, məhkəmə hakimiyyəti ilə münasibətləri kontekstində, onun hüquqi statusu xarakterizə olunur.

Dissertasiya işinin dördüncü fəslinin **“Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi ümumxalq nümayəndəli qanunverici orqan kimi”** adlı ikinci paraqrafında parlamentin genezisi və tarixi inkişafı, parlament və parlamentarizm təzahürlərinin nisbəti problemləri araşdırılır. Burada müasir demokratik dövlətlərin parlament təcrübəsi müqayisəli şəkildə təhlil olunur.

“Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (Parlamentinin) funksiyaları və səlahiyyətləri” adlı ikinci yarımlı paraqrafda parlamentin 1. Təmsilçilik funksiyası; 2. Qanunvericilik funksiyası; 3. Hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyasının tələblərinə əsasən nəzarət-çəkəndirmə funksiyası fərqləndirilir. Burada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən həyata keçirilən qanunvericilik prosesinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər irəli sürülür.

Azərbaycan Respublikasında parlament tərəfindən qanunvericilik səlahiyyətlərinin birbaşa başqa orqana ötürülməsi, yəni birbaşa deleqe edilmiş qanunvericilik növündən istifadə olunmur.

Lakin, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik təcrübəsində delege edilmiş qanunvericiliyin məcazi formasına rast gəlmək olur. Bu vaxt hüquqi qüvvəsinə görə qanunla eyni olmasa da (yəni onlar qanun tabeli sayılır, baxmayaraq ki, Azərbaycan hüquq elmində biz onları qanunqüvvəli adlandırırıq) lakin belə aktların qəbulu qanunla nəzərdə tutula bilər. Məsələn: Polis haqqında qanun (maddə 33, IV hissə- «Polis əməkdaşlarının intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamə ilə tənzimlənir»¹⁶).

Dördüncü fəslin, ikinci paragrafının üçüncü yarım paragrafı **“Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının hüquqi statusu”** adlanır. Burada qeyd olunur ki, deputat-Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilən, xalqı təmsil etmək hüququ olan və bu məqsədlə xüsusi hüquqi statusa malik olan vəzifəli şəxsdir. Müəllif deputatın hüquq statusunu aşağıdakı hüquqi konstruksiyasını təklif edir və onun elementlərini dəqiqləşdirir:

1. Deputatın statusunu tənzimləyən konstitusiya hüquq normaları və institutları;

2. Deputat mandatının siyasi-hüquqi təbiəti;

3. Deputat mandatının yaranması və müddəti;

4. Deputatlıq fəaliyyətinin formaları;

5. Deputatın hüquqları və vəzifələri;

6. Deputatlıq fəaliyyətinin təminatları. Hesab olunur ki, xalqı təmsil etmək hüququnun səmərəliliyini artırmaq məqsədilə ölkəmiz üçün azad mandat konsepsiyasını əsas götürməklə, imperativ mandat modelinin də bəzi elementlərinin qəbul olunması daha məqsədəuyğundur.

Nəticə hissəsində aparılmış tədqiqata yekun vurulur, ümumiləşdirilmələr əsasında problemin mahiyyəti və həlli perspektivləri ilə bağlı nəzəri-praktik əhəmiyyət kəsb edən müddəalar və tövsiyələr irəli sürülür.

¹⁶ Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı Universiteti, 2011, s.305

**Dissertasiya işinin əsas məzmunu və nəticələri müəllifin
aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:**

1. Dünyada konstitusion prosesin inkişafının əsas mərhələləri
Elmi məqalə // Qanun № 2, Bakı-2011, s.3-10
2. Конституционные гарантии прав и свобод предпринимателей в Азербайджанской Республике // Научная статья // Закон и право №4, 2011, с.17-20
3. DİO-nun fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının təminatı. "Qloballaşma şəraitində insan hüquqlarının mühafizəsinin aktual problemləri" Elmi-praktiki Konfrans. // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 4, Bakı 2012, s.57-62.
4. Актуальные проблемы совершенствования правовой культуры органов внутренних дел Азербайджанской Республики. Научные труды. РАЮН. Москва. 2012, т.1, с.393-396.
5. Qanunçuluq və hüquq qaydası: nəzəriyyə və təcrübə. //Elmi məqalə// Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №1, Bakı 2012, s.26-35
6. «Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi» // Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2013.
7. Azərbaycan Respublikasında demokratik seçki sisteminin formalaşması // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri № 1, Bakı-2013, s.7-11
8. Demokratiya modelləri və onların hüquqi dövlətin konstitusiyasında konvergensiyası. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Elmi əsərlər // Elmi məqalə // Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal № 1, Bakı-2013, s.177-182.
9. Yerli özünüidarəetmə sisteminin davamlı inkişafı konsolidasiyalı demokratiya quruculuğunun əsas istiqamətlərindəndir // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri №4, Bakı-2013, s.6-10.
10. «İnsan hüquqları» // Dərs vəsaiti // «Çaşıoğlu», Bakı, 2014.
11. «Xarici ölkələrin konstitusiya hüququ» // Dərs vəsaiti // «Çaşıoğlu» mətbəəsi, Bakı, 2014.
12. «Hüquq nəzəriyyəsi» (sxemlər albomu) // Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2014.

13. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ (sxemlər albomu) // Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2014.

14. Seçki sistemi və seçki hüququ // Monoqrafiya//«Mütərcim», Bakı-2014.

15. Konstitusiya hüququ//Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2014.

16. «Hüquq nəzəriyyəsi» // Dərs vəsaiti//«Mütərcim», Bakı-2014.

17. Ulu öndər Heydər Əliyevin demokratiya fəlsəfəsi // Elmi məqalə// Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri №2-3, Bakı-2014, s.14-20.

18. Azərbaycanın Konstitusiya tarixində xalq hakimiyyətinin hüquqi tənzimi // Elmi məqalə // Bakı Universitetinin Xəbərləri Elmi Xəbərləri №1, Bakı-2014, s.22-31.

19. Konstitusiya islahatları Azərbaycanda konsolidasiyalı demokratiyanın yaranmasına əsaslı zəmin yaratdı. // Elmi məqalə // Bakı-2014, №3 Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və təcrübə, s.181-190.

20. «Dövlət və hüquqi təlimlər» (sxemlər albomu) // Tədris-metodik vəsait // Mütərcim”, Bakı-2014.

21. Vətəndaşların seçki hüquqlarının təmin olunması sahəsində daxili işlər orqanlarının vəzifələri. “Müasir dövrdə insan hüquqlarının təminatının aktual problemləri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın Materialları. // Elmi məqalə // Bakı-2014 Polis Akademiyası, s.81-86.

22. Xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya forması kimi seçkilərin anlayışı, növləri və sosial funksiyaları // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri № 4, 2014, s.7-15.

23. Erməni saxtakarlığının Beynəlxalq aləmdə ifşa olunması. // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №1, Bakı-2014, s.18-22.

24. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında “xalq”, “millət” və “əhali” kateqoriyaları // Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri (fəlsəfə, sosioloji və hüquqi təhlil

və proqnozlaşdırma) II Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları // AMEA, Bakı, 23-24 oktyabr 2014-cü il. Səh. 182-186.

25. Azərbaycan Respublikasında xalq hakimiyyətinin konstitusiya formaları // Elmi məqalə // Bakı Universitetinin xəbərləri. №2, 2015, s.45-58.

26. Xalq hakimiyyətinin forması kimi yerli özünüidarənin anlayışı və əlamətləri // Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-praktiki Konfransın Materialları // BDU, (5 may), Bakı-2015 il, s.22-24.

27. Xalq hakimiyyəti: anlayışı, əlamətləri və prinsiplər // Elmi məqalə // Qanun (Elmi hüququ jurnalı) № 4 Bakı-2015, s.22-32.

28. Armenian falsification is exposed at the international arena // Elmi məqalə // Наука и жизнь Казахстана (Международный научно-популярный журнал) №5, 2015, Astana, s.28-30.

29. Понятие, виды и принципы выборов по законодательству Азербайджанской Республики // Elmi məqalə // Научный журнал Одесского Государственного Университета МВД Украины, №5, Одесса, 2015, s.53-56.

30. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hakimiyyətlər bölgüsü konsepsiyası // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri № 3-4, Bakı-2015, s.72-75.

31. "Azərbaycanın hüquq tarixi" // Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2015.

32. «Referendum - xalq hakimiyyətinin bilavasitə demokratiya formasıdır» // Monoqrafiya // "Qanun" nəşriyyatı, Bakı-2016.

33. "Bələdiyyə hüququ" // Dərs vəsaiti // «Mütərcim», Bakı-2016.

34. Siyasi hüquqi kateqoriya kimi hakimiyyətin anlayışı və əlamətləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №1-2, Bakı 2016, s.47-53.

35. Xalq hakimiyyətinin forması kimi yerli özünüidarəetmənin prinsipləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 3-4, Bakı 2016, s.116-122.

36. Suverenlik konsepsiyasının bəzi nəzəri və tarixi aspektləri // Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının

müdafiəsinin yeni tendensiyaları mövzusunda, VI Respublika Elmi-nəzəri Konfransın materialları // 05-06 may, AMEA, Bakı-2016, s.168-172.

37. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusiya təminatının aktual problemləri // Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları // Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının qanunvericilik təşəbbüsü hüququ // Elmi məqalə //, Bakı-2016, s.172-180.

38. Xalq hakimiyyətinin forması kimi yerli özünüidarənin prinsipləri//Elmi məqalə// Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 3-4, Bakı-2016, s.116-121.

39. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas təminatçısı kimi dövlət hakimiyyətinin anlayışı və mahiyyəti. // AMEA, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Bilik Fondu. “İnsan hüquqlarının müdafiəsi Azərbaycan dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi” mövzusunda Respublika Elmi konfransının Materialları // Bakı-2016.

40. Конвергенция моделей демократии в Конституцию Азербайджанской Республики // Elmi məqalə // Материалы VIII Международной научно-практической конференции, Одесский Государственный Университет МВД Украины, Одесса-2016 г.

41. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya hüququ // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.

42. Demokratik dövlət hakimiyyəti funksiyalarının aktual problemləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №1, Bakı-2017, s.91-99.

43. Azərbaycan Respublikasında seçki prosesinin anlayışı və mərhələləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №2, Bakı-2017, s.47-57.

44. “Hüquq nəzəriyyəsi” // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.

45. “Beynəlxalq ümumi hüquq” // Tədris proqramı //«Mütərcim», Bakı-2017.

46. “Hüquq nəzəriyyəsi” // Praktikum (tədris metodik vəsait) // «Mütərcim», Bakı-2017.

47. "Dövlət və hüquqi təlimlər" // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.
48. "Azərbaycanın hüquq tarixi" // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.
49. "Hüquq fəlsəfəsi" // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.
50. "Hüququn tarixi və metodologiyası" // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.
51. "Hüququn müasir problemləri" // Tədris proqramı // «Mütərcim», Bakı-2017.
52. Xalq hakimiyyətinin əsas forması kimi dövlət hakimiyyətinin anlayışı və əlamətləri. // Elmi məqalə // Dövlət İdarəçiliyi nəzəriyyə və təcrübə Elmi-nəzəri jurnal №2, DİA. Bakı-2017, s.152-162.
53. Müasir demokratiyanın əsas əlaməti kimi seçki sisteminin anlayışı, subyektləri və növləri. // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 3-4, Bakı-2017, s.72-86.
54. İnsan hüquqları // Sxemlər albomu // "Mütərcim", Bakı-2018.
55. "Azərbaycanın hüquq tarixi" // Praktikum(tədris metodik vəsait) // «Mütərcim», Bakı-2018.
56. "Dövlət və hüquqi təlimlər" // Praktikum (tədris metodik vəsait) // «Mütərcim», Bakı-2018.
57. "Avropa hüququ"// Praktikum (tədris metodik vəsait)//«Mütərcim», Bakı-2018.
58. "Beynəlxalq ümumi hüquq" // Praktikum (tədris metodik vəsait) // «Mütərcim», Bakı-2018.
59. "Konstitusiya hüququ"// Praktikum (tədris metodik vəsait)//«Mütərcim», Bakı-2018.
60. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının konstitusiya hüquq statusu // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 1-2, Bakı-2018, s.66-75.
61. Ümumxalq nümayəndəli orqan kimi AR Parlamentinin (Milli Məclisin) funksiyaları və səlahiyyətləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, № 3-4, Bakı-2018, s.37-47.

62. Юридическая ответственность за нарушения избирательного права по законодательству АР // Elmi məqalə//RF DİN-in Ufa Universitetinin Elmi-praktiki Konfransı, Bakı-2018.

63. Azərbaycan Respublikasında elektron demokratiyanın formalaşması prosesi // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri №4, Bakı-2019, s.29-34.

64. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin konstitusiya hüquqi tənzimi // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri №3, Bakı-2019, s.39-43.

65. Общечеловеческие ценности ислама в области управления и прав человека // Elmi məqalə // Наука и жизнь Казахстана №8, Bakı-2019.

66. Xalq hakimiyyətinin təmin olunmasında prezidentlik institutun rolu // Elmi məqalə // BDU hüquq fakültəsi. Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı il dönmünə həsr olunmuş “Azərbaycan Respublikasında müasir hüquq elminin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı-2019, s.58-62.

67. Dövlət hakimiyyəti sistemində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin yeri və rolu // Elmi məqalə // Konstitusiya Məhkəməsinin elmi-praktiki konfrans jurnalı. Bakı-2020, s.153-159.

68. Avropa hüququ // Sxəmlər albomu // “Mütərcim”, Bakı-2020.

69. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında xalq hakimiyyəti konsepsiyası// Monoqrafiya // Bakı-2021.

70. Основные положения конституционного законодательства АР о референдуме // Elmi məqalə // Вестник Московского Университета МВД России №3. Bakı-2021.

71. Müasir Azərbaycan Respublikasında Məhkəmə hakimiyyətinin inkişaf mərhələləri // Elmi məqalə // Polis Akademiyasının elmi Xəbərləri №3 Bakı-2021, s.52-80.

72. Основные положения конституционного законодательства АР о референдуме // Elmi məqalə // Belarus Respublikası DİN-in Moqilyov institutu 2021.

73. Azərbaycanın Konstitusiya tarixində insan və vətəndaş hüquqları, azadlıqları. // Elmi məqalə // Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfrans. Bakı, Polis Akademiyası, 27.12.2022, s.28-33.

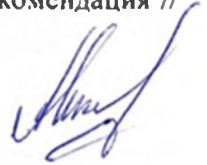
74. Deleqə olunmuş qanunvericilik institutu // Elmi məqalə// Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri, №3, Bakı-2023, s.131-133.

75. "Model of democracy and their convergence in the constitution of the legal state"// Elmi məqalə // «Web of science», 2024.

76. «Konstitusiya hüququ» // Dərslik // «Zərdabi», Bakı,-2024.

77. «Hüquq nəzəriyyəsi» // Dərslik // «Zərdabi», Bakı,-2024.

78. Пути повышения правовой культуры юриста в условиях цифровизации права. // Методическая рекомендация // Ростов-на-Дону. 2024.

Dissertasiyanın müdafiəsi 13 06 2025-ci il tarixində saat 11.00 Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1045, Bakı şəhəri, Mərdəkan pr, 30.

Dissertasiya ilə Milli Aviasiya Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Milli Aviasiya Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 12 05 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 02.05.2025

Kağızın formatı:A5

Həcm: 89241

Tiraj: 100